

ŠIAULIŲ UNIVERSITETAS
EDUKOLOGIJOS FAKULTETAS
PSICHOLOGIJOS KATEDRA

Dovilė Adomaitytė

Edukologijos magistrantūros studentė

**VYRESNIŲJŲ KLASIŲ MOKINIŲ ALTRUISTINIO
ELGESIO IR ASMENYBĖS EMPATIŠKUMO SAŠAJOS**

Magistro darbas

Darbo vadovė
Soc. m. dr. doc. Irena Gailienė

Šiauliai, 2005

THE COHERENCE BETWEEN THE ALTRUISTIC BEHAVIOUR OF SENIOR STUDENTS AND THE EMPATHY OF PERSONALITY.

Dovilė Adomaitytė

SUMMARY

The society's position in the XXI century is likely to become egocentric leaving personal values aside. Altruism and empathy are being ousted from our lives. Instead of them a lack of sympathy, help, understanding and passiveness towards other people's misfortune is noticed. This is especially characteristic of the young generation. Therefore, the question about teenagers' altruistic behavior arises, i.e. if teenagers tend to provide non-selfish help or support and what the level of their empathy is. There have not been any researches about the expression of teenagers' empathic behavior carried out so far. Consequently, the **relevance** of the work is to reveal the present situation and problems related to it.

The **object** of the research – the expression of personality's altruism and empathy's features of senior students.

The **aim** of the work – to analyze the features of personality's empathy and altruistic behavior of senior students.

In order to achieve the aim the following **objectives** have been set:

1. to ascertain the nature of expression of senior students' altruistic behavior;
2. to identify the manifestations of altruistic behavior applying the method of social provocation;
3. to determine the personality's empathy features of senior students;
4. to identify if the coherence between the empathy of senior students and altruistic behavior exists;
5. to discover if social demographic and educational features influence altruistic behavior and personality's empathy.

In the course of research the subsequent **methods** have been applied: *theoretical* (the study and analysis of pedagogic, psychological and philosophic literature), *empirical* (test of altruistic behavior, V.V. Boiko test, method of social provocation), *statistic* (x^2 criterion, Sperman's correlation index). The data has been processed using SPSS 11.0 and Microsoft Excel. The factorial analysis has been carried out.

The **basis** of the research consists of 300 respondents (100 – 10th form, 100 – 11th form, 100 12th form).

After a thorough data analysis the following conclusions can be drawn:

- More than a half of all the students expressed real altruistic behavior, 1/3 of the respondents marked egoistic behavior, and only a little part – declarative altruism.
- The factorial analysis showed that altruism had two essential factors which were described as altruism to a differential group and altruism to a friend. The indexes of altruistic-egoistic behavior of senior students in different factors were diverse. If a friend or a relative needed help, the respondents showed a real or declarative altruism. However, when a person from a differential group was in need the respondents expressed egoistic behavior.
- Statistically meaningful connection ($p < 0,0001$) among students' altruistic behavior is of a medium intensity ($r = 0,358$).

- Statistically irrelevant connection ($p > 0,05$) among senior students' egoistic-altruistic behavior and the frequency of offering help is of a medium intensity ($r = 0,314$).
- A high level of altruism is characteristic only to a small part of the respondents. The majority showed a low or very low level of empathy.
- Girls tend to be more altruistic than boys.
- Social demographic and educational variables have an impact upon personality's empathy.
- Medium level of empathy is characteristic of girls whereas boys tend to show low level of empathy. None of the boys expressed high level of empathy. As a consequence, girls are more empathic than boys.
- Very low level of empathy is characteristic of the 11th form.
- The only children in the family also show low level of empathy.
- The coherence between empathy and altruism is very weak, though essential. The data of the research proved that the respondents are more likely to help a person from a differential group.

Turinys

ĮVADAS.....	5
1. ALTRUISTINIO ELGESIO KILMĖS IR RAIŠKOS PSICHOPEDAGOGINĖ ANALIZĖ	9
1.1. ALTRUIZMO IŠTAKOS, SAMPRATA, REIKŠMĖ IR IDĖJOS.....	9
1.2. EVOLIUCINĖS ETIKOS POŽIŪRIU BIOLOGINIS ALTRUIZMO PRADMUO	12
1.3. ALTRUIZMĄ SKATINANČIOS PRIEŽASTYS, JŲ ANALIZĖ	14
1.4. APLINKYBIŲ, SKATINANČIŲ ŽMONES ELGTIS ALTRUISTIŠKAI, APŽVALGA.....	15
2. EMPATIJOS SAMPRATA IR JOS FORMAVIMOSI VEIKSNIAI	21
2.1. ASMENYBĖS EMPATIŠKUMO APIBRĖŽTIS BEI INTERPRETACIJOS	21
2.3. ASMENYBĖS EMPATIŠKUMO VYSTYMASIS	26
2.4. ŠEIMOS ĮTAKA EMPATIŠKUMO FORMAVIMUISI	27
2.5. MOKYKLOS VAIDMUO, UGDANT EMPATIŠKUMĄ	31
2.7. ASMENYBĖS EMPATIŠKUMO ĮTAKA TARPASMENINIŲ SANTYKIŲ KOKYBEI.....	32
2.8. EMPATIJOS IR ALTRUIZMO TARPUSAVIO RYŠYS	34
3. VYRESNIŲJŲ KLASIŲ MOKINIŲ ALTRUISTINIO ELGESIO IR ASMENYBĖS EMPATIŠKUMO TYRIMAS	37
3.1. VYRESNIŲJŲ KLASIŲ MOKINIŲ ALTRUISTINIO ELGESIO RAIŠKOS YPATUMAI	38
3.1.1. Tyrimo organizavimas, metodika, tiriamieji	38
3.1.2. Tyrimo rezultatai, jų analizė	39
3.2. VYRESNIŲJŲ KLASIŲ MOKINIŲ ASMENYBĖS EMPATIŠKUMO YPATUMAI	53
3.2.1. Tyrimo organizavimas, metodika, tiriamieji	53
3.2.2. Tyrimo rezultatai, jų analizė	53
3.3. VYRESNIŲJŲ KLASIŲ MOKINIŲ ALTRUISTINIO ELGESIO IR ASMENYBĖS EMPATIŠKUMO SĄSAJOS.....	57
IŠVADOS	59
REKOMENDACIJOS	61

IVADAS

Problemos aktualumas. Žmonija dar visai neseniai įžengė į XXI amžių, persinešdama XX amžiaus progresą ir regresą. XX a. visuomenė pasuko technokratinės raidos linkme, kur žmogus – tik menkas sraigtelis, kuriantis ir valdantis “mašinas”, tačiau dažnai pamirštantis savo dvasinio tobulėjimo problemas. Tikėtina, kad XXI amžiaus visuomenė vis mažiau turės noro ir laiko ieškoti atsakymų į klausimus: dėl ko, kam gyvena žmonės, kas žmogaus gyvenime svarbiausia, vertingiausia, kaip išsaugoti ir puoselėti atsakomybę už save ir savo artimą.

Kasdieninio gyvenimo faktai liudija apie tai, kad visuomenėje ima dominuoti egocentruotos vertybės, egoistiška buities ir būties motyvacija. Altruizmui, empatijai mūsų gyvenime lieka vis mažiau vietos ir dėmesio: vis dažniau pastebimas pasyvumas kito žmogaus nelaimėi, užuojautos, pagalbos, supratingumo stoka. Šių dienų jaunajai kartai tai itin būdinga.

Todėl kyla klausimas ar šių dienų paaugliams būdingas altruistinis elgesys, t.y. noras teikti nesavanaudišką pagalbą kitiems bei kokių empatijos lygiu jie pasižymi.

Altruizmo bei empatijos problema, vakarų socialinėje psichologijoje, gana aktuali, atlikta nemažai tyrimų, kuriais siekta išsiaiškinti, kokie faktoriai skatina (ar slopina) žmonių norą padėti kitiems (Holm, 1996; Hjort, 1998; Koehn, 1998 ir kt.), taip pat nagrinėtas empatijos ir altruizmo ryšys (Batson, 1998; Myers, 1999).

Lietuvoje altruizmo (Aramavičiūtė, 1998; Dominauskaitė, 1999; Jarmakovienė, 1999; Kalenda, 1996; Leliūgienė, 2003; Lileikis, 2003, 2004; Skujienė, 2000; Suslavičius, 1991, 1995, 1998, 1999; Tidikis, 2003 ir kt.) bei asmenybės empatiškumo tema (Galienė, Sturlienė, 1996; Justickis, Navickas, 1995; Lepeškienė, 2001; Mačerauskas, 2004; Šeškevičius, 2003; Vitkauskas, 1996 ir kt.) daug diskutuojama, bet mokslinių tyrimų atlikta dar labai mažai (Chomentauskienė, 1982; Saveljeva, 1982; Aramavičiūtė, 1998; Kasperavičienė, 1998; Paleckytė, 2000; Martišauskienė, 2000, 2002).

V. Aramavičiūtė (1998) nagrinėjo jaunuolių požiūrį į altruizmą įvairių dvasinių vertybių kontekste; E. Martišauskienė (2000) tyrė altruistiškus vyresniųjų paauglių jausmus, susijusius su doroviniais jų išgyvenimais, akcentavo aktualiją žadinti altruistiškas jaunuolių emocijas. R. Chomentauskienė (1982) nagrinėjo skirtingų auklėjimo stiliaus tipų poveikį vaiko empatiškumo formavimuisi. I. Kasperavičienė (1998) analizavo šeimos struktūros ir konfigūracijos įtaką asmenybės empatiškumo formavimuisi. R. Paleckytė (2000) tyrė ar yra ryšys tarp jaunesniojo mokyklinio amžiaus vaikų samprotavimų pobūdžio, empatijos laipsnio ir altruistinių bei kenkimo

poelgių dažnumo. Tačiau tyrimų, analizuojančių paauglių altruistinio elgesio apraiškas, jo sąsajas su asmenybės empatiškumu, kol kas nėra atlikta. Todėl aktualu tai tirti bei papildyti šios srities tyrimus naujais.

Tyrimo objektas. Vyresniųjų klasių mokinių asmenybės altruizmo ir empatijos ypatumų raiška.

Tyrimo hipotezės. Tikėtina, kad:

1. Vyresniųjų klasių mokiniams nėra būdingas itin aukštas altruizmo ir empatijos lygis.
2. Tarp asmenybės empatiškumo ir altruistinio elgesio tikėtinas tam tikras ryšys.
3. Socialiniai demografiniai kintamieji gali turėti įtakos asmenybės empatiškumui ir altruistiniam elgesiui.

Tyrimo tikslas. Analizuoti vyresniųjų klasių mokinių asmenybės empatiškumo ir altruistinio elgesio ypatumus.

Tyrimo uždaviniai:

- išsiaiškinti vyresniųjų klasių mokinių altruistinio elgesio pasireiškimo pobūdį;
- nustatyti altruistinio elgesio apraiškas, taikant socialinės provokacijos metodą;
- išsiaiškinti vyresniųjų klasių mokinių asmenybės empatiškumo ypatumus;
- nustatyti ar egzistuoja vyresniųjų klasių mokinių empatiškumo ir altruistinio elgesio ryšys;
- nustatyti ar altruistinis elgesys bei asmenybės empatiškumas priklauso nuo socialinių demografinių, edukacinių veiksnių.

Tyrimo metodologija. Tyrime remtasi:

- humanistine pedagogika, kuri padeda taip organizuoti ugdymo procesą, kad jo centre būtų ugdytinio asmenybė, kurianti bei palaikanti bendražmogiškoms vertybėmis pagrįstus humaniškus santykius (A. Maceina ir kt.).
- humanistine psichologija, akcentuojančia dvasinę žmogaus prigimtį, bendražmogiškąsias vertybes ir pabrėžiančia žmogaus kaip laisvo, sąmoningo, pasižyminčio kūrybinėmis galiomis bei saviaktualizacijos siekiu, reikšmę (A. Maslow; C. Rogers).

Darbe taikyti tokie **tyrimo metodai:**

Teoriniai: pedagoginės, psichologinės, filosofinės literatūros studijavimas ir analizė, kuria siekta atskleisti pagrindines sąvokas, išsiaiškinti altruistinio elgesio bei asmenybės empatiškumo teorinius pagrindus, pagrįsti tyrimo rezultatus.

Empiriniai: altruistiniam elgesiui tirti buvo pateiktas dvidešimt trijų situacijų testas, kuriame kiekvienai jų buvo skirti penki galimi atsakymo variantai (pasinaudota testu iš internetinio puslapio www.discoveryhealth.com). Atsakymai buvo vertinami balais nuo 1 iki 5 (žr. 1 priedą).

Siekiant papildomai kontroliuoti altruizmą matuojančio testo duomenis, buvo naudotas socialinės provokacijos metodas.

Siekiant nustatyti mokinių empatiškumo lygius, taikytas V. V. Boiko (Бойко В. В.) empatinių galimybių lygio testas, kurį sudarė trisdešimt šeši teiginiai (žr. 1 priedą). Detali tyrimo metodikos ir tyrimo eiga aprašyta trečiame magistro darbo skyriuje.

Statistiniai: skirtumams tarp požymių nustatyti taikytas χ^2 (chi) kvadratu kriterijus. Ryšio stiprumui įvertinti (tarp tiriamų reiškinių: empatijos ir altruizmo) taikytas Spearmano koreliacijos koeficientas. Atlikta faktorinė analizė.

Tyrimo rezultatai apskaičiuoti naudojantis SPSS (Statistical Package for the Social Sciences) 11.0 ir Microsoft Excel kompiuterinėmis programomis.

Tyrimo bazė. Tyrime dalyvavo Šiaulių miesto S. Šalkauskio, Saulėtekio, Dainų vidurinių mokyklų 10-12 klasių moksleiviai. Respondentai buvo pasirinkti atsitiktinai. Tiriamųjų imtį sudarė 300 respondentų: 100 dešimtos klasės, 100 vienuoliktos ir 100 dvyliktos klasės moksleivių.

Tyrimo etapai. Tyrimas buvo organizuotas keturiais etapais:

Pirmajame etape (2003 m.) buvo analizuojama psichologinė, pedagoginė ir filosofinė literatūra, interneto duomenų bazės. Literatūros studijos ir analizė padėjo parengti pradinį būsimojo darbo planą, leido tiksliau suformuluoti darbo temą, tyrimo tikslus ir uždavinius.

Antrajame etape (2004 m. pavasarį) buvo kuriama konstatuojamojo tyrimo metodika, atliktas žvalgomasis tyrimas Šiaulių m. S. Šalkauskio vidurinėje mokykloje. Apklausoje dalyvavo 30 moksleivių. Šio tyrimo tikslas – patikrinti atskirų metodų patikimumą, tinkamumą ir suprantamumą mokiniams.

Trečiajame etape (2004 m. rudenį) trijose Šiaulių miesto vidurinėse mokyklose atliktas konstatuojamasis tyrimas, kurio tikslas – išsiaiškinti mokinių altruistinio elgesio apraiškas ir nustatyti asmenybės empatiškumo lygius.

Parengtas tyrimo teorinis pagrindimas.

Ketvirtajame etape (2005 m.) gauti anketiniai duomenys užkoduoti ir suvesti į SPSS kompiuterinę programą. Atlikta gautų duomenų statistinė analizė. Remiantis gautais rezultatais tikrinta tyrimo hipotezė, parengta tyrimo rezultatų analizė, suformuluotos darbo išvados ir rekomendacijos.

Darbo naujumas / reikšmingumas. Iki šiol šioje srityje atlikti tyrimai yra negausūs ir fragmentiški: buvo nagrinėti asmenybės empatiškumą formuojantys veiksniai, analizuotas jaunuolių požiūris į altruizmą įvairių dvasinių vertybių kontekste ir pan., be to dauguma šios srities tyrimų atlikta su priešmokyklinio bei jaunesnio mokyklinio amžiaus vaikais. O tyrimų, analizuojančių paauglių altruistinio elgesio sąsajas su asmenybės empatiškumu, atlikta nebuvo. Todėl verta šios srities tyrimus papildyti naujais.

Darbas reikšmingas, nes tyrimo metu nustatytas ryšys tarp altruistinio elgesio ir asmenybės empatiškumo. Nustatyta, jog socialiniai – demografiniai, edukaciniai veiksniai turi įtakos asmenybės empatiškumui bei altruistiniam elgesiui.

Darbo struktūra. Magistro darbą sudaro įvadas, 3 skyriai, išvados, rekomendacijos, santrauka, literatūros sąrašas, priedai. Darbe pateikta 1 lentelė ir 18 paveikslų.

Darbo aprobacija. Darbo medžiaga buvo publikuota leidinyje Jaunųjų mokslininkų darbai (Adomaitytė D., Gailienė I., Stonytė A (2003). Jaunuolių altruistinio elgesio apraiškos vertybinių orientacijų ir asmenybės empatiškumo kontekste // Jaunųjų mokslininkų darbai, 3, p. 6-11.).

1. Altruistinio elgesio kilmės ir raiškos psichopedagoginė analizė

1.1. Altruizmo ištakos, samprata, reikšmė ir idėjos

Gyventi varдан kitų – tokia altruizmo esmė, kurią suformulavo XIX amžiaus viduryje prancūzų filosofas Ogiustas Kontas (Auguste Comte) (Kalenda, 1996). Šis mąstytojas, beje, yra ir altruizmo termino kūrėjas, išvedęs jį iš lotynų kalbos žodžio alter – kitas (pagal analogiją su ego, egoisme – “aš”, “egoizmas”). Taigi altruizmo sąvoka, skatinanti atsižvelgti į kitą žmogų, rūpintis jo gerove, mylėti jį, atsirado kaip egoizmo sampratos priešybė (egoizmas pirmenybę teikia asmeniniams ir grupiniams interesams ir paprastai siejamas su savanaudiškumu).

Altruistinė nuostata, raginanti atsižvelgti į kitą ir nesavanaudiškai daryti gera, žinoma nuo senovės. Tokias idėjas vienokia ar kitokia forma jau skelbė budizmas Senovės Indijoje, stoicizmas Romos imperijoje, krikščionybė, taip pat daugelis XVIII – XIX a. Europos filosofų.

Antai vokiečių filosofas, fenomenologinės etikos kūrėjas Nikolajus Hartmanas altruizmo sąvoką laikė tapačia visuotinės artimo meilės sąvokai. Pastaroji, kaip žinoma, sudaro krikščionybės moralinės doktrinos svarbiausią įsakymą: “mylėkite savo priešus, darykite gera ir skolinkite nieko nesitikėdami”. Matyt, ši bei kitos panašios krikščioniškos maksimos davė pagrindą altruizmą traktuoti kaip nesavanaudišką pasišventimą, labdarą (Kalenda, 1996).

Altruizmo sąvoka pedagoginėje, psichologinėje, filosofinėje literatūroje apibrėžiama skirtingai. Psichologas D. Myers (Мајерс, 1999) altruizmą apibrėžia kaip nesavanaudišką rūpinimąsi kitų žmonių gerove. “Psichologijos žodyne” (1993) altruizmas apibūdinamas kaip žmogaus vertybinių orientacijų sistema, kurios svarbiausias dorovinio vertinimo motyvas ir kriterijus yra kito žmogaus socialinės bendrijos interesai. Psichologas C. D. Batson (1998) altruizmą apibrėžia, kaip motyvacinę būseną, kurios tikslas – didesnė kitų gerovė. V. Černius (1996) altruizmą aiškina kaip malonumą teikiantį, bendravimo instinktą patenkinantį patarnavimą, kuris atneša tikros, neįsivaizduotos naudos kitiems ir pačiam individui. Anot Č. Kalendos (1996), altruizmas yra pagrindinis dorovės principas ir aukojimasis dėl kito. Altruizmo, kaip visiško savęs išsižadėjimo, traktuotė yra kraštutinė šios sąvokos interpretacija, sąmoningai ar nesąmoningai ją susiaurinti ir suabsoliutinti (Dominauskaitė, 1999). “Juk norint padėti kitam, nebūtina paaukoti savo gyvenimo. Gyventi vardan kito nereikalauja, kad žmogus save paneigtų, o atvirakščiai liepia gyventi, būtent gyventi, kad žmogus galėtų daryti gera, nesavanaudiškai padėtų kitam” (Kalenda, 1991, p. 2). V.

Žemaitis altruizmo koncepciją interpretuoja kaip egoizmo ir savanaudiškumo priešybę, tačiau ir kaip pasiaukojimo sąvokos sinonimą (Žemaitis, 1998, p. 7). Vadinasi, pasak abiejų mokslininkų (V. Žemaičio ir Č. Kalendos), altruizmas yra ne tik principas, bet ir pats elgesys (procesas). Tačiau I. Karužienė, altruizmą atskiria nuo altruistinio elgesio ir taip tarsi išsprendžia altruizmo (principo ir/ar proceso) sampratos dvilypumo problemą. Mokslininkė rašo, jog altruizmas yra vertybinių orientacijų sistema, o altruistinis elgesys - rūpinimasis kitais, nesiekiant sau naudos ir t.t. (Karužienė, 2000, p. 444). K. A. Trimakas (1998) pabrėžia, jog altruistinis elgesys skatina dėkingumą bei užkrečia kitus altruizmu. V. Jonuška „Filosofijos pradmenyse“ altruizmą traktuoja kaip teigiamą dorovinį jausmą (Jonuška, 2000, p. 120-121). S. Juknevičius – kaip pamatinę moralinę vertybę (Juknevičius, 2000, p. 193). V. Kučinskas, altruizmą interpretuoja kaip aplinkos atžvilgiu dominuojantį dvasingumo požymį (Kučinskas, 2003, p. 71).

Iš pateiktų apibrėžimų matyti, jog altruizmo sąvoka suponuoja labai platų interpretacijų spektrą. Altruizmas traktuojamas kaip:

- dorovinis jausmas, moralinė vertybė, dvasingumo požymis;
- (dorovės ar moralės) principas;
- nusistatymas ir/ar (nesavanaudiškas) nusiteikimas (padėti kitiems);
- (mąstymo ir veiklos) būdas;
- (moralinis) elgesys;
- rūpinimasis.

Turbūt adekvačiausią edukologinę altruizmo sampratą pateikia L. Jovaiša (1993). Pasak mokslininko, altruizmas tai:

- moralinis principas, kuriuo vadovaujantis, nesavanaudiškai, aukojant savo asmeninius interesus, rūpinamasi kitų gerove;
- aukščiausia socialinės asmenybės išsivystymo pakopa;
- socialinio subrendimo rodiklis.

“Altruistas visada aukojasi individo ar kolektyvo labui. Altruizmas turi būti pagrįstas sveiku protu, nes, jei altruistas atsisako savo gerovės vardan kito, jis daro žalą ne tik sau, bet ir aplinkai. Atsisakyti savo interesų, bet ir gerovės, retsykliais, be abejo yra neišvengiama” (Leliūgienė, 2003, p. 15).

Edukologė V. Aramavičiūtė (1996) altruizmą traktuoja kaip dorinę vertybę šalia dorumo, jautrumo, žmoniškumo ir kt. Autorė teigia, kad altruizmas kaip atsidavimas žmonėms, nesavanaudiškumas ir/ar aukojimasis yra viena bazinių vertybių (todėl galbūt ir edukologijoje

tikslinga altruizmą traktuoti kaip vertybių orientacijos sistema) šalia jautrumo, tauso jimo, atvirumo, atsakingumo (Aramavičiūtė, 1998, p.122). Vadinasi, autorė altruizmą interpretuoja ne tik kaip (principą), vertybę, savybę, tačiau ir netiesiogiai kaip elgesį (procesą).

Taigi edukologijoje altruizmas suprantamas kaip:

- bazinė dorinė *vertybė*,
- *savybė*,
- *netiesiogiai elgesys*,
- moralinis *principas*,
- išsivystymo *pakopa*,
- subrendimo *rodiklis*.

Taigi, altruizmo problematika domisi įvairių mokslo sričių atstovai: psichologai, edukologai, filosofai. Filosofškai altruizmas traktuojamas kaip dorovinis jausmas (teigiamas), moralinė vertybė (pagrindinė), idealizmo sinonimas. Altruizmas siejamas su gyvenimo įprasminimu ir ontologiškai pagrindžiamas pačios žmogaus prigimties (socialinės) (Lileikis, 2003).

Psichologinė traktuotė altruizmo sąvoką praplečia implikuodama daug tarpusavyje susijusių aspektų: vertybių orientacijas, žmogaus kokybės ir meilės komponentus, elgesį, empatiją, socialinę biologiją, motyvacijas, religiją.

Edukologijai būdinga altruizmo kaip vertybės (bazinės dorinės), savybės, elgesio, vertybių orientacijos sistemos, moralinio principo, išsivystymo pakopos, subrendimo rodiklio traktuotės (Lileikis, 2003; 2004).

Ilgą laiką mokslo sferose buvo diskutuojama, kas labiau lemia žmogaus psichikos ir amenybės raidą, (o kartu ir altruistinio elgesio pasireiškimą – prigimtis ar socialinė aplinka), kurioje žmogus gyvena. Vienareikšmiško atsakymo negali būti: jį sąlygoja įgimtų ir įgytų veiksmų visuma (Dominauskaitė, 1999, Skujienė, 2001). Daugybė faktų rodo, kad altruizmas priklauso nuo socialinės evoliucijos ypatybių bei biologinės individo prigimties.

Taigi, kalbant apie altruizmą, kaip įgimtą, būtų labai pravartu įsigilinti į evoliucinės etikos mintis, kurios apima šią žmogaus dorovinę nuostatą.

1.2. Evoliucinės etikos požiūriu biologinis altruizmo pradmuo

Evoliucinės etikos atstovai teigia, jog žmogus turi tvirtai įgimtus altruistinės elgsenos polinkius. Žmogaus genotipo gelmėse glūdi ne tik gebėjimas mąstyti, bet ir sugebėjimas skirti gėrį ir blogį.

Evoliucinė etika kelia tokius svarbius klausimus: kokia altruizmo reikšmė dorovei atsirasti ir žmogaus gyvenimui? Ar altruizmas yra tik žmogui būdingas reiškiny? Kaip jis atsirado ir evoliucionavo žmonių sąmonėje ir visuomenėje? Kokį vaidmenį žmonių gyvenime vaidino įgimti polinkiai ir instinktai? Bet visų pirma, reikia pabrėžti, kad evoliucinės teorijos kūrėjas – anglų filosofas H. Spenceris (Спенсер, 1980), teigė, jog altruistinis elgesys yra evoliucijos produktas bei veiksnys, būtent jis padėjo žmonėms geriau prisitaikyti ir išlikti.

Evoliucinėje etikoje “altruizmo” samprata praplečiama biologine samprata: altruizmas – tai socialiniai tarpusavio pagalbos veiksmai, praplečiantys evoliucines galimybes ir reprodukcinę sėkmę. Bendra žmogui ir gyvūnams yra tik tai, kad jie gali “aukoti” kitam. Tokiais atvejais evoliucinė etika kalba apie altruizmą metaforiškai. H. Spenceris (Спенсер, 1980) altruizmą aiškina kaip veiksmus, dėl kurių išsaugomi palikuonys ir palaikoma rūšis, ir pabrėžia, kad tiek gyvūnų, tiek žmonių pasaulio altruizmas yra tos pačios prigimties – tai “ kūno dalies praradimas “.

Altruistinius veiksmus H. Spenceris (Спенсер, 1980), skirsto į tris grupes:

- pirma, *fizinis* altruizmas, kai psichinių aktų dar nematyti (pradedant, bestuburiais, pvz., infuzorijos dalijasi pusiau, o baigiant žemesniais stuburiniais, pvz., žuvų nerštas);
- antra, *automatinis* altruizmas, būdingas paukščiams ir žinduoliams, pasireiškiantis, pavyzdžiui, kai kyla grėsmė jaunikliams, ir pastangomis juos apsaugoti arba jauniklius praradusių gyvūnų liūdesiu;
- trečia, *sąmoningas* altruizmas, būdingas žmonėms. Jis dar vadinamas *nuolatinis*, nes padeda žmonėms išsaugoti šeimą ir visuomenę.

Sąmoningas (nuolatinis) altruizmas skirstomas dar į neigiamą ir teigiamą. *Neigiamas* – tai, kai kitų individų poreikiai pripažįstami tik iš baimės sulaukti keršto ar atpildo. *Teigiamas* – kai kitų individų poreikiai pripažįstami gera valia ir priklauso nuo šių veiksmų:

- kiekvienas stengiasi elgtis teisingai;
- visi rūpinasi, kad piliečiai elgtųsi teisingai su kitais;
- kiekvienas palaiko ir sustiprina tuos faktorius, kurių veikimu pasireiškia teisingumas;
- asmeninė gerovė koku nors mastu aukojama dėl socialinės gerovės.

Evoliucinės etikos šalininkai (H. Spenceris) atskleidžia, kaip pamažu šeimos altruizmas progresuoja į socialinį altruizmą. Tai vyksta pagal tokią schemą: kaip pasiaukojimas šeimai pereina į pasiaukojimą giminei ir genčiai, pastarasis perauga į pasiaukojimą visuomenei iš giminingų genčių, kol visuomenėje atsiranda pagarbos ir draugiškumo jausmas kiekvienam žmogui (t.y. socialinis altruizmas). Kiekvienas žmogus, patyręs tėvų ar kitų žmonių meilę ir aukojimąsi dėl jo, stengsis taip pat elgtis ir su kitais. Šios krypties atstovai ypač pabrėžia monogaminės šeimos vaidmenį socialiniam altruizmui atsirasti (Skujienė, 2000). Taigi, žmogiškasis altruizmas grindžiamas tiek žmogaus biologine prigimtimi, tiek žmogaus socialine terpe – auklėjimu šeimoje bei visuomenės vertybėmis.

Pasak *evoliucinės etikos* atstovų, altruizmas yra įgimtas elgsenos polinkis, pasireiškiantis, kūdikiui gimus, ne iš karto. Žmogaus altruistinių ir egoistinių genų ekspresija taip subalansuota, kad kūdikystėje ir ankstyvojoje vaikystėje žmogaus išgyvenimas tiesiogiai priklauso nuo egoistinių genų ekspresijos – sugebėjimo priimti kitų žmonių altruistinių elgesį. Žmogus pirmiausia turi suvokti save, savo poreikius ir kaip tuos poreikius patenkinti, kitais žodžiais tariant, - įsisąmoninti egoistines reikšmes ir išmokti jas patenkinti. Daug vėliau, apie 7 – 10 metus, paruošiama dirva altruizmui reikštis, nes ugdomi naujas psichikos sugebėjimas – empatija. Empatija pagrįstas elgesys yra tikrai altruistiškas, nes empatija pagrįsti sprendimai reiškia norą pasidalyti su kuo nors ar padėti kitam, nelaukiant sau iš to konkrečių gėrybių ar pritarimo.

Vienų žmonių empatija ypač ryškesnė, kitų – mažiau ryški, tretiems gali ir visai nepasireikšti. Atrodo, kad šis psichikos sugebėjimas yra iš dalies prigimtinis (priklauso nuo temperamento), o iš dalies priklauso nuo sąmoningo noro suprasti kitą žmogų. Kad tas noras atsirastų, vaikas turi augti tokioje šeimoje, kurioje gailestingumas, užuojauta, pagarba, meilė, aukojimasis dėl kito ir panašios altruistinės savybės pasireiškė kiekviena dieną. *Evoliucinės etikos* atstovai turbūt pridurtų, kad tai turėtų būti tvirta monogaminė šeima, o altruistinė elgsena toje šeimoje – tai veiksny, pažadinantis prigimtines altruistines dispozicijas (Skujienė, 2000).

Evoliucinės teorijos šalininkai (H. Spenceris, M. Rjusas) vienbalsiai tvirtina, kad evoliucijos dėka žmonės iš prigimties yra altruistai, (kad altruizmas genuose). O vėliau noras suprasti kitą žmogų ir noras jam padėti ima priklausyti nuo socialinės aplinkos (Skujienė, 2000).

Tačiau su *evoliucinės etikos* teorija sutinka ne visi. Amerikiečių mokslininkas F. Ajala (Francisko Ayala) (Kalenda, 1996) mano, kad moralė nepriklauso nuo biologijos. Nors žmogaus intelektualiniai – pažintiniai sugebėjimai ir galėjo susiklostyti užuomazgų pavidalu natūralios atrankos valdomoje evoliucijoje, bet doroviniai poelgiai yra tik epifenomenai, išskylantys virš biologinio lygmens. Moralės normos yra kultūrinės, o ne biologinės kilmės. F. Ajala sutinka su tuo,

kad biologinė žmogaus prigimtis determinuoja jo gebėjimą būti dorovės subjektu. Žmonės elgiasi moraliai dėl to, kad jų biologinei prigimčiai būdingos trys būtinos bei pakankamos tokio elgesio sąlygos: gebėjimas numatyti savo veiksmų padarinius; gebėjimas daryti vertinamuosius sprendimus; gebėjimas rinktis iš alternatyvių veikimo būdų. Tačiau tie gebėjimai dar nesako, kokios turi būti moralinės vertybės, kaip gebėjimas kalbėti nenulemia kalbos, kurią žmogus išmoksta auklėjamas. Žmogus pasižymi tik genetiškai determinuotu polinkiu suvokti moralės normas, bet tų normų turinys (vadinasi ir altruizmas) yra nulemtas socialinių bei kultūrinių veiksnių (Kalenda, 1996).

Taigi apibendrinant galima būtų pasakyti, jog altruizmą be biologinių prielaidų ugdo visuomenė, istorija, kultūra. O atskiro individo dorovinio charakterio altruistines nuostatas formuoja kultūrinė aplinka, pozityvi veikla, saviugda.

1.3. Altruizmą skatinančios priežastys, jų analizė

Viena iš priežasčių, skatinančių altruizmą - *socialinių mainų teorija*. Šios teorijos požiūriu žmogus ne tik ką nors atiduoda, netenka, bet ir gauna. Žmogus padeda kitam eikvodamas savo laiką, jėgas, dėdamas pastangas. Nauda, kurią jis iš to gauna, dažniausiai būna ne materialinė, o psichologinė, t.y. galima konstatuoti: "Aš esu geras", kitaip tariant, sustiprinti savivertės pajautimą.

Šios teorijos rėmuose altruizmas reiškia gilų egoizmą. Žmogus savo pastangas iškeičia į pozityvias emocijas. Šiuo "sandėriu" individas pats sau "nusiperka" gerus jausmus. Tai nėra nei gerai, nei blogai. Jeigu antrasis asmuo gauna realią pagalbą, tai pirmojo (ją suteikusiojo) motyvai nėra didžiausios svarbos dalykas. Reikšminga, kad atsidūrusysis bėdoje paramos sulaukė (Vasiliauskaitė, 2001).

Tačiau yra ir *empatiškų* žmonių, darančių gerus darbus negalvojant apie savo emocinę ar psichologinę naudą. Jiems atlygis yra pats pagalbos veiksmas. Empatiškiems žmonėms nemalonu, kai kitus ištinka nelaimė. Jiems palengvėja, kai kitų žmonių kančia sumažėja (Myers, 2000).

Būna, kad kitiems stengiamasi padėti dėl tam tikro "*kaltės*" jausmo.

Dar viena altruizmo priežastis yra *socialinės normos*. Socialinių normų koncepcijos šalininkai mano, kad altruistinį elgesį skatina ir lemia visuomenėje veikiančios taisyklės, kurios skelbia, kad privalu padėti tiems, kuriems labiausiai tos pagalbos reikia (pvz., senukams, neįgaliesiems, vaikams, ligoniams, patekusiems į bėdą ir pan.) (Suslavičius, 1995).

Anot Z. Vasiliauskaitės (2001), žmogui būdinga laukti pagalbos iš tų, kuriems jis yra padėjęs. Vėl nesąmoningai vyksta gerų darbų mainai. Dauguma žmonių, kuriems buvo užduotas

klausimas: “Ar jūs padedate kitiems todėl, kad tikėtės iš jų pagalbos? ”, atsakė: “Taip”. “Taigi darome gerus darbus avansu, tikėdamiesi, kad adresatai atlygins tuo pačiu. Ir tai yra žmogiška” (Vasiliauskaitė, 2001, p. 16).

Taigi socialinės normos rodo, kaip mes privalome elgtis, kad būtų didžiausia abipusė nauda. Socializacija mums įdiegia “abipusiškumo normą”, t. y. lūkestį, kad tiems, kurie mums pagelbėjo, mes atsakysime pagalba, o ne žala (Myers, 2000).

Z. Vasiliauskaitė (2001) teigia, jog žmonės blogai pasijunta tada, kai jiems suteikiama tokio lygio pagalba, už kurią adekvačiai atsilyginti neįmanoma. Taip yra todėl, kad pažeidžiamas orumo jausmas. Posakiai “ranka ranką plauna”, “tu man aš tau” ir panašūs, kalba apie tokią pagalbą, už kurią pajėgiama lygiavertiškai atsidėkoti. Taigi minėtosios socialinės atsakomybės normos taikomos ne akiai, o pasirinktinai. Vakarų šalyse populiarūs šūkiiai: būtina padėti nukentėjusiems nuo stichinių nelaimių, sergantiems našlaičiams ir kitoms žmonių, patekusių į nelaimę dėl nuo jų nepriklausančių priežasčių, grupėms. Tačiau atsargiai ir nepatikliai žiūrima į vargstančius dėl tinginystės, lengvabūdiškumo, girtuokliavimo. “Juk neprivalome pagelbėti tiems, kurie bėdoje atsidūrė dėl savo ydų, aplaidumo. Nenoras suteikti šioms grupėms pagalbą turi paslėptą auklėjamąjį kodą: ”Turi pakilti pats! Stokis ant kojų savarankiškai! Jeigu tau padėsiu, skatinsiu tavo neveiklumą!” (Vasilaiskaitė, 2001, p. 16).

Taigi galima išskirti keletą esminių priežasčių, sąlygojančių altruistinio elgesio raišką tai: socialiniai mainai, kurių esminis principas yra ne tik ką nors duoti, bet ir gauti; empatiškumas, kuris pasireiškia kaip asmenybės bruožas; socialinės normos, tai visuomenėje veikiančios taisyklės, kurios reikalauja padėti kitam žmogui.

1.4. Aplinkybių, skatinančių žmones elgtis altruistiškai, apžvalga

Altruistinio elgesio priežastingumą labiau apsprendžia psichosocialiniai ilgalaikiai veiksniai, tačiau tokio elgesio raišką dažnai sąlygoja susiklosčiusios situacijos, aplinkybės, darančios įtaką altruistiniams veiksams. Tyrimai (Myers, 2000) rodo, kad:

- žmogus darys gera tada, kai mato aplinkinių gerus darbus;
- altruizmui nelinkę nuolatos neturintys laiko, labai užsiėmę žmonės;
- dauguma nenori daryti gerus darbus, dalyvaujant “žiūrovams”, t.y. motyvacija padėti

kritiniu momentu priklauso nuo stebėtojų skaičiaus.

Tą akivaizdžiai savo darbais įrodė B. Latane (Suslavičius, 1998). (Per vieną jo eksperimentą į patalpą, kurioje buvo priklausomai nuo eksperimento sąlygų vienas arba trys tiriamieji, buvo leidžiami dūmai, galintys reikšti gaisrą. Jei patalpoje būdavo vienas tiriamasis, tai jis po tam tikrų abejonių susieškodavo kokį nors žmogų ir pranešdavo apie galimą gaisrą. Nuo dūmų pastebėjimo iki atitinkamo reagavimo apytikriai praeidavo dvi minutės. Kai tiriamųjų patalpoje būdavo daug, apie dūmus pranešdavo tikrai vienas ir tik ketvirtąją minutę nuo jų suuodimo. Iš visų 24 grupinio eksperimento dalyvių apie dūmus patalpoje pranešė tik trys žmonės per visą eksperimentą). B. Latane šį grupės lemtą neveiklumą pavadino atsakomybės difuzija. Jo teigimu, jeigu kritinę situaciją stebi tik vienas žmogus, tai jam ir tenka visa atsakomybė už pagalbos suteikimą. Kuo daugiau žmonių stebi kirtinę situaciją, tuo daugiau žmonių tą atsakomybę ir “pasidalija”. Atsiranda kolektyvinės atsakomybės pajautimas, užblokuojantis altruizmą. Kiekvienam ima atrodyti, kad jam tenka tik labai maža dalis atsakomybės. Pastaroji aplinkybė iš pirmo žvilgsnio stebina: kodėl taip yra? Pasirodo, kad šitai vyksta dėl klaidingo situacijos interpretavimo.

Kaip teigia B. Latane (Suslavičius, 1998), kitiems žmonėms pagelbstima tada ir tik tada, kai aplinkybės yra tokios, kad mes galime pastebėti atsitikimą, įvertinti jį kaip kritišką ir galiausiai prisiimti atsakomybę už pagalbos suteikimą.

Pagalbos motyvacija priklauso ir nuo turimų galimybių, reikalingų pagalbai (fizinės jėgos, specialių sugebėjimų ir t.t.). Turimos pagalbos priemonės didina subjektyvų aplinkos kontrolės jausmą, pasitikėjimą savimi. Žmogus gali subjektyviai padidinti arba sumažinti savąją pagalbos suteikimo kompetenciją. Motyvų konfliktui spręsti gali būti racionalizavimas, kad jo galimybės padėti yra ribotos (Майерс, 1999).

Dar viena paminėtina aplinkybė yra žmonių gyvenamosios vietos pobūdis. Įrodyta, kad urbanizacija daro neigiamą įtaką altruistinėms apraiškoms. Žmogus pagalbos dažniau sulaukia kaimuose ir mažuose miesteliuose, o ne dideliuose miestuose. S. Milgramas (Майерс, 1999) šį faktą aiškina taip: urbanizuotas žmogus yra perkrautas informacijos ir todėl priverstas atsirinkti, kas svarbiausia. O atsirenka pirmiausia tai, kas svarbiau sau. Urbanizuotas žmogus žinią apie kritinę situaciją ir įsikišimo reikalingumą linkęs suvokti kaip ne tokį svarbų dalyką, palyginti su kitais savo rūpesčiais. Ir atvirkščiai – kuo mažiau informacijos, kaip kad esti retai gyvenamose vietovėse, tuo didesnė tikimybė, kad į kritinę situaciją bus sureaguota.

“Be to, mes linkę teikti pagalbą panašioms į mus: pagyvenęs asmuo – kitam pagyvenusiam, respektabilus – pasiturinčiam, tos pačios profesijos atstovui, tos pačios lyties žmogui ir t.t. Taip pat panašumas gali būti tiek mūsų aprangoje, tiek įsitikinimuose” (Vasiliauskaitė, 2001, p. 16).

Beveik visi noriau padeda tiems, kurie prašo nedaug. Atlikti tyrimai byloja, kad mažai prašantiems duodama prašomoji suma ar net daugiau. Mat atsiranda galimybė pigiai gauti teigiamų emocijų dozę. Tai vėl nei blogas, nei geras reiškinys, tiesiog taip yra. Daug prašantiems duoti nesinori, nes pagalbos tiekėjas tiek neišgali ir dalinė parama jį tarytum sumenkina.

Ypatinę poveikį žmogaus altruizmui daro tikėjimas. Pagalba artimui yra kiekvieno tikinčiojo pareiga (Vasiliauskaitė, 2001).

Būtinai reikėtų aptarti altruizmo ir egoizmo santykį. Jau buvo minėta, jog žmogaus altruizmą gali skatinti įsitikinimas, kad už šį poelgį jam bus atlyginta. Žmogus gali manyti, kad jei jis padės, tai ir kiti jam padės, kai to prireiks. Taigi iš pirmo žvilgsnio atrodo, kad altruizmą skatina visiškai priešingi egoistiniai siekiai: socialinis pripažinimas, asmeninis pasitenkinimas, materialinė nauda. Kyla klausimas: jeigu altruizmą skatina vien tik egoistiniai motyvai, vadinasi, žmonės linkę padėti tik tuomet, kai aplink yra stebėtojų, kurie gali įvertinti ir pripažinti jų taurų poelgį. Deja, tyrimai sako ką kita (jau minėta tendencija, jog įvairaus amžiaus žmonės yra linkę pasiūlyti pagalbą, kai jie tėra vieninteliai liudininkai). Kiti tyrimai taip pat patvirtina tezę, kad altruizmą skatina ne vien savanaudiški pripažinimo poreikiai. Pvz., nepopuliarūs, emociškai neatsparūs vaikai, kuriems trūksta dėmesio šeimoje ir draugų būryje, t.y. vaikai, kurie pagal viską turėtų troškinti visuotinio pripažinimo ir dėmesio, buvo mažiau linkę padėti kitiems bėdoje nei tie, kurie buvo populiari, mėgstami ir jau turintys pripažinimą.

Altruistinis elgesys gali sumažinti stresą, sukeltą stebint pagalbos reikalaujančią situaciją. Kuo greičiau žmogus išties pagalbos ranką, tuo greičiau bus išspręsta neigiamus jausmus sukėlusioji situacija. Tačiau, kad būtų streso išvengta, galima tiesiog pasišalinti iš situacijos. Kai altruizmas pasireiškia ne todėl, kad žmogui gaila, o tik dėl to, kad pats geriau jaustųsi, tada galima būtų paaiškinti altruizmą egoistiniais motyvais (Jarmakovienė, 1999). Nesuteikimas pagalbos gali būti priimamas kaip neigiama informacija apie save, iššūkis savajai vertei. Tuomet altruizmą irgi skatins egoistinis savęs pripažinimo poreikis. Taigi, pripažinimo troškimas ar kiti savanaudiški siekiai negali būti pagrindinis altruizmo šaltinis.

Labai dažnai altruizmo apraiškas sąlygoja ir situacijų ypatumai bei motyvacija padėti. Daugumas kritinių situacijų stebėtojui yra ne visai aiškios, dviprasmiškos. Triukšmingas ginčas gatvėje naktį gali reikšti smurtą arba įprastinį garsų sutuoktinių pokalbį. Svirduliuoti žmogus gali dėl ligos arba dėl girtumo. Tokios situacijos yra vertinamos, mažinant jų dviprasmiškumą. Tik tada sprendžiama, ar situacija kritiška ir ar reikia pagalbos.

Sprendimus tenka daryti ir trūkstant informacijos. Todėl stebėtojas ieško, iš kur galėtų jos gauti daugiau, lygina stebimą įvykį su anksčiau matytais ar patirtais. Ši papildoma informacija yra

kitų žmonių veiksmų suvokimas. Kitų įvykio stebėtojų neveiklumas gali paveikti žmogaus situacijos įvertinimą ir slopinti jo intervenciją į situaciją. Matydamas, kad niekas nieko nedaro, žmogus galvoja: gal puldamas padėti atrodysi juokingas, bailys, panikuojantis? Suvokimas, kad gali nesusilaukti pritarimo labai dažnai norą padėti kitam slopina.

Kritinė situacija gali kelti asmenybei motyvacinį troškimo ir vengimo konfliktą. Situacijos ambivalentiškumo sumažinimas kartu reiškia ir motyvacinio konflikto sprendimą. Vienas tokio konflikto sprendimo būdų yra pačios situacijos vengimas, stengimasis nematyti, negalvoti apie ją. Faktiškai motyvų konfliktas yra saugos poreikio ir altruistinių normų konfliktas. Situacija žmogui gali būti ir fiziškai, ir socialiai nesaugi. Galima, pavyzdžiui, nesutikti su kieno nors neetišku poelgiu, bet dėl numanomų sankcijų nerodyti jokio protesto (Suslavičius, 1995).

Labai svarbi yra ir asmenybės faktorių įtaka pagalbos motyvacijai. Jau buvo minėta, jog socialinės normos, reikalaujančios padėti žmogui kritinėje situacijoje, yra išorinio poveikio pasireiškimas. Be abejo, žmogus gali turėti ir vidinių paskatų, palankiai veikiančių pagalbos motyvaciją. Viena iš tokių paskatų yra socialinio pritarimo poreikis. Jo skatinamas žmogus atlieka veiksmus, už kuriuos gauna socialinį pastiprinimą arba pritarimą. Socialinio pritarimo priešingybė – atmetimas. Reaguoti į kritinę situaciją, suteikti pagalbą galima ir iš baimės būti atmetam, sulaukti nepritarimo (Suslavičius, 1995).

Jau buvo minėta, jog pagalbos nesuteikimas yra neigiama informacija apie save, iššūkis savo vertei. Atsiranda tipiška disonanso situacija. Disonansiški yra tokie informaciniai vienetai: “Aš esu padorus, save gerbiantis žmogus”, “Aš nepadėjau kitam nelaimėje”. Disonanso panaikinimas prilygsta gynybai. O ji gali būti įvairi. A. Suslavičius, G. Valickas (1999) išskiria keletą gynybos rūšių:

- subjektas taip panaikina situacijos dviprasmiškumą, kad nesikišimas jam atrodo pateisinamas ir kartu jo nežemina;
- subjektas neigia kritinės situacijos neigiamas pasekmes;
- subjektas neigia savo galimybę kontroliuoti, pakeisti situaciją, kartu ir savo atsakomybę už pasekmes;
- subjektas pakeičia socialines normas, reikalaujančias įsikišimo (pavyzdžiui, jis samprotauja, kad nukentėję asmenys to ir nusipelnė, nes elgėsi netinkamai, - vadinasi, jiems ir padėti nereikia).

Labai dažnai yra pastebimas žmogaus savęs aktualizavimas, savo interesų vykdymas. Visa tai labai slopina altruizmą. Taigi jei žmogus toks egocentriškas, veikia daugybė veiksmų,

mažinančių altruistinio elgesio tikimybę: mintys ir būgštavimai dėl savo vertės, svajonės apie pasisekimą, nesėkmės baimė gali taip užvaldyti žmogaus sąmonę, kad joje jau nebelieka vietos galvoti apie pagalbą kitam.

Dažnai daug problemų sukelia ir pagalbos objektas (kam padėti?). Paprastai kraštutiniais atvejais nesvarstoma, ar žmogus nusipelnė pagalbos, ar ne, nesigilinama, kiek pats žmogus savo elgesiu sukūrė kritišką situaciją. Bet neretai šie dalykai svarstomi ir tai nulemia pagalbos kryptingumą. Dažniausiai padedama tiems, kurie labiau to nusipelnė (vaikams, seneliams ir kt.).

Pagalbos motyvaciją veikia ir tai, ar įvykio, būklės priežastimi laikomas subjektas (vidinė atribucija), ar aplinkybės (išorinė atribucija). Jeigu įvykio priežastis priskiriama subjektui, kartu daroma prielaida, kad jis šią priežastį galėjo kontroliuoti. Vadinasi, manoma, kad žmogus įvykio galėjo išvengti. Tai mažina pagalbos motyvaciją. O įvykio priežasties priskyrimas aplinkybėms, priešingai, didina norą padėti.

Socialinės normos įpareigoja pagalbą gaunantį asmenį būti dėkingam. To iš jo tikimasi. Be to, dėkingumo nesąlygoja pagalbos dydis ar kokybė. Yra manoma, kad žmogus, kuriam padedama, tų dalykų neturi svarstyti. Tačiau kartu dėkingumas gali reikšti laisvės, savarankiškumo apribojimą ir versti žmogų pasijausti mažiau kompetetingu. Šie dalykai komplikuojasi, jei pagalba teikiama su tam tikromis išlygomis. Taigi pagalba įpareigoja. Todėl nėra ko stebėtis, kad dažnai žmogus jos vengia, ypač kai ji yra iššūkis jo kompetencijai (Suslavičius; Valickas, 1999).

D. Myers (2000) išskiria keletą svarbiausių sąlygų, kurioms esant, tikimybė, jog bus pagelbėta, yra didžiausia: ką tik matėme, kad kas nors kitas pagelbėjo; niekur neskubame (nes skubantys, paskendę savo mintyse žmonės yra mažiau linkę teikti pagalbą); atrodo, kad aukai reikia pagalbos ir ji verta jos; auka kažkuo yra panaši į mus; esame mažesniame miestelyje ar kaime; jaučiame kaltę; sutelkiame dėmesį į kitus žmones, o ne į savo rūpesčius, esame geros nuotaikos.

Pastaroji sąlyga, kad laimingi žmonės yra paslaugūs, yra viena nuosekliausių psichologijos išvadų. “Gerai nusiteikę žmonės esti dosnesni bei paslaugesni ir nesvarbu, kas lėmė jų nuotaiką – ar tai, kad jie pasijuto esą protingi ir pasiekę sėkmę, ar tai, kad mąstė apie laimę, rado pinigų, ar net jei tai yra hipnozės įteigta būseną” (Myers, 2000, p. 662).

Įdomus ir tas faktas, jog tradiciškai yra susiformavusi tvarka, kam pagalba teikiama pirmiausiai (nelaimės atveju, ar kitose grėsmingose gyvenimo situacijose). Pirmia jauni, po to seni; pirmia šeimos nariai, o tada draugai; kaimynai ir tik tada nepažįstami žmonės (Майерс, 1999). Kad ir kaip būtų keista, tačiau pagalbos suteikimas priklauso ir nuo žmogaus lyties. Atlikti tyrimai rodo, jog kai potencialus pagalbinkas buvo vyras, tai “nukentėjusios” moterys turėjo daugiau galimybių

tikėtis pagalbos. Kada potencialus pagalbininkas buvo moteris, tai pagalbos vienodai galėjo tikėtis ir “nukentėję” vyrai, ir “nukentėjusios” moterys (Myers, 2000).

Taigi, altruizmas, kaip asmenybės vertybių sistema, kurioje pagrindinis dorovinio vertinimo motyvas bei kriterijus yra kito žmogaus ar socialinės bendrijos interesai, vaidino ir vaidina svarbų vaidmenį žmonių gyvenime. Kaip tik jis įgalina gyvenimo tąsą ir pažangą, įprasmina individo būti, sustiprina tikėjimą žmogumi.

Altruizmo sąvoka glaudžiai siejasi su empatija, nes kaip tik ji skatina žmogų elgtis altruistiškai. Taigi altruizmas ir empatija – dvi skirtingos, tačiau viena kitą papildančios sąvokos. Būtent asmens empatiškumas įtakoja altruistinį elgesį.

2. Empatijos samprata ir jos formavimosi veiksniai

2.1. Asmenybės empatiškumo apibrėžtis bei interpretacijos

Empatija (gr. *empathia* – išgyvenimas kartu, įsijautimas) apibūdinama kaip socialinis individo jautrumas, kurį sukelia kitų žmonių būseną (Jasiūnaitė, 1998). Tai sugebėjimas suprasti kito žmogaus išgyvenimus, pergyventi juos ta pačia ir artima jai emocine būseną, kuria reaguoja pats subjektas. Empatija užtikrina dorovinį bendravimą, normatyvinę, vertybinę kompetenciją (Leonavičius, 1993).

D. G. Myers (2000), V. Suslavičius, (1995), K. Vitkauskas (1996), R. Bieliauskaitė (1993), I. Lukoševičienė (1999) empatiją apibūdina kaip įsijautimą į kito žmogaus emocinę būseną, išgyvenimą to, ką jaučia kitas žmogus.

Empatija – išgyvenimas į kito žmogaus vidinį pasaulį (Gage, Berliner, 1994), sugebėjimas įsivaizduoti save kito asmens padėtyje (Davidavičienė, 2001). Empatiškumas padeda suprasti ir priimti kitus žmones, kurie yra ne tokie kaip mes. Empatija ugdo pasitikėjimą ir artumą tarp žmonių (Gailienė, 1996, Pivorienė, 2004). Svarbiausia empatijoje – kito supratimas, jį gerbiant noras jam padėti (Želvyš, 1995).

Empatija – jautrumas kitų žmonių išgyvenimams, susitapatinimas su kitu asmeniu (Kočiūnas, 1995). Šiuo atveju “aš” tarsi sutapatinamas su kitu asmeniu “tu”. Ryškus empatijos pavyzdys gali būti užsikrėtimas kito žmogaus emocijomis, pvz.: juoku (kontaginės emocijos) (Jovaiša, 1981).

Apibendrinant, galima būtų teigti, jog empatija tai: 1) išgilinimas mintimis ir emocijomis į daiktus, reiškinius ar žmogų; 2) kito žmogaus minčių, jausmų, būsenos perėmimas. 3) Įsijausti – tai mąstyti kito mintimis, požiūriais, nuostatomis, jausti santykius su kitais taip, kaip juos jaučia tas, su kuriuo bendraujama; nekritiškai perimti kito išgyvenimus, “užsikrėsti kitu”. Įsijautimas – viena pagrindinių sąlygų suprasti ir vertinti kitą žmogų (Jovaiša, 1993).

“Empatija prasideda ten, kur paliekame savo mintis, jausmus ir įsivaizdavimus ir pradėdame galvoti, kaip mes patys jaustumėmės, patekę į kito žmogaus padėtį” (Krivohlavy, 1996. p. 64).

Sugebėjimas - įsijausti įgimtas, tačiau tam tikrais būdais galima jį ir išugdyti (Razauskas, 1997, Hjort, 1998).

Dar Senovės Graikijos stoikai teigė, kad egzistuoja dvasinis bendrumas tarp žmonių, kurio dėka žmonės gali užjausti vienas kitą. Senovės Graikijoje atjauta buvo vertinama ypatingai, jai buvo pastatytas altorius. Senovės Kinijoje atjauta buvo įtraukta į gerų darbų rejestrą.

Senovės graikų ir europiečių filosofijoje atjauta kitam žmogui buvo vadinama „simpatija“. Greta šio žodžio buvo vartojamas žodis „empatija“ - įsijautimas. Praėjusio amžiaus filosofams ir etikams „simpatijos“ samprata reiškė užuojautos reakciją, žmonių bendravimo jausmą tarpusavyje, žmogaus ir gamtos vienybės išgyvenimo jausmą (Gavrilova, 1984). Šiandien simpatija turi kitą reikšmę. Ji apibūdinama, kaip ilgalaikis žmogaus emocinis palankumas kitiems žmonėms, jų grupėms, socialiniams reiškiniams (Psichologijos žodynas, 1993). “Tarpusavio santykiuose galime būti empatiški ir žmonėms, kuriems nejaučiame didelės simpatijos” (Krivohlavy, 1996. p. 63). Jeigu simpatija atsiranda savaime, tai su įsijautimu yra visiškai kitaip. Čia kalbama apie sąmoningą polinkį į kitą žmogų ir jo emocinę būseną.

Vokiečių filosofas ir psichologas Lipsas (Gavrilova, 1984) sukūrė žmogaus gyvų ir negyvų objektų pažinimo teoriją. Lipsas manė, kad pažindamas žmogus įsijaučia į pažinimo objektą, ir jį priimdamas, randa kažką bendro tarp savęs ir to objekto. XX a. pradžioje Lipso įsijautimo teorija paplito angliškai kalbančiose šalyse ir įsijautimas buvo verčiamas kaip empatija. Greitai empatija tapo psichologiniu terminu, reiškiančiu įsijautimo procesus, emocinį jautrumą, vienas kito pažinimą. Pirmą kartą žodį empatija (trečiajame dvidešimto amžiaus dešimtmetyje) pavartojo amerikietis psichologas E. B. Tičeneris (Titchener). Jo teigimu empatija išsirutuliojo mėgdžiojant sielvarto apimto žmogaus elgesį (Goleman, 2001).

Empatiškieji išgyvenimai paprastai atsiranda, kai žmogus perima kito žmogaus ekspresiją.

Empatiškų išgyvenimų formos priklauso nuo to, kokie iš viso yra žmogaus santykiai su kitais, kokie jo santykiai su konkrečiu žmogumi, kokia jo emocinė būsena, kokia yra bendra gyvenimiškoji situacija. Tik pasiekęs pakankamai aukštą asmenybės išsivystymo lygį, žmogus sugeba džiaugtis kito džiaugsmu (Gavrilova, 1984).

Anot rusų psichologės T. P.Gavrilovos (1984), dažniausia užjaučiami pažįstami, artimi, giminės, netgi vienos lyties asmenys. Užuojautos intensyvumas priklauso nuo to, ar užjaučiantysis yra kada nors patyręs panašių išgyvenimų, ar gali įsivaizduoti, ką jaučia kitas šioje situacijoje bei kiek stebima situacija padeda įsivaizduoti savo paties jausmus.

Kad atsirastų empatiškas atsakas kitų žmonių išgyvenimams, tie išgyvenimai turi būti išreikšti ekspresijos priemonėmis - veido, balso, viso kūno pagalba (Gavrilova, 1984). Skirtingi žmonės skirtingai išvelgia ekspresiją: vienas nustato žmogaus būseną pagal menkiausią eisenos pakitimą, balso pokytį, o kitam būtina matyti visaapimantį ekspresijos repertuarą, kad galėtų suprasti, ką jaučia ir kaip jaučiasi kitas žmogus. Psichologai pabrėžia, jog 90 % emocinės informacijos pateikiama ne žodžiais (Gavrilova, 1984). Nežodinės raiškos supratimo įgūdžiai dažniausiai įgyjami savaime (Goleman, 2001).

Australų psichologė H. D. Black (Lepeškienė, 1996) skiria du empatijos apibrėžimų tipus:

- pirma, empatija kaip gebėjimas suvokti pasaulį iš kito žmogaus pozicijos;
- antra, empatija kaip tarpasmeninis įgūdis - gebėjimas perteikti kitam žmogui jo supratimą;

Eglė Paužienė (Psichologija studentui, 2000) pateikia tris empatijos apibrėžimų grupes:

- emocinė empatija, paremta projekcijos mechanizmu, sugebėjimu pamėgdžioti motorines bei emocines kito žmogaus reakcijas. T.y. gebėjimas emociškai reaguoti į kito žmogaus išgyvenimus.
- kognityvinė empatija, pagrįsta intelektiniais psichiniais procesais: analogijų ieškojimas, palyginimai ir panašiai. Kognityvinės sampratos šalininkai laiko empatiją tinkamu kito žmogaus reakcijų supratimu.
- numatančioji (predikacinė) empatija, pasireiškianti kaip žmogaus sugebėjimas numatyti kito žmogaus emocines reakcijas konkrečiose situacijose.

A. Suslavičius (1995) skiria tris empatijos vystymosi fazes:

- supratimas - dar ne emocija, bet partnerio emocinės būsenos atpažinimas, jos identifikacija. Identifikuoti jausmą reiškia nustatyti, apibrėžti, kad žmogus išgyvena būtent tą, o ne kitą dalyką. Bet tai dar nereiškia jį išgyventi. Svarbu yra ir sugebėti, ir norėti gilintis į kito žmogaus emocines būsenas. Populiari frazė “tai tavo problema” kaip tik rodo tokio noro stoką. Klaidingai identifikavus emocijas į žmogų galima prabilti ne laiku ir ne vietoje.
- jausmo išgyvenimas. Empatija yra išgyvenimas būtent tokio jausmo, kuris tuo momentu būdingas partneriui. Tuo pagrindu pasiekiamas asmenų suartėjimas.
- jausmo perdavimas. Svarbiausiais čia tampa to perdavimo būdai ir išraiškos formos.

L. Lepeškienė (1996), remdamasi H. D. Black (1984) požiūriu, teigia, jog empatiškos sąveikos procesas vyksta trimis etapais: dėmesio etapas - individas A stebi individą B, verbaliai ar neverbaliai reiškiantį jausmus; patyrimo etapas - individas A žino, kaip jaučiasi B, mato ir supranta jo savijautos priežastis taip, kaip pats B, ir emociškai atsiliepia į B patyrimo afektinius ir turinio komponentus; komunikacijos etapas - A išreiškia empatišką individo B žodžių ar neverbalinės išraiškos supratimą, o B priima individo A empatišką komunikaciją.

Švedų psichologė U. Holm (1996) pateikia sudėtingesnę empatijos modelį, kuriame, lyginant su H. D. Black modeliu, tarp antrojo ir trečiojo etapų įsiterpia dar du. Taigi U. Holm modelis susideda iš penkių stadijų: percepcija - kito žmogaus afektinio pranešimo suvokimas; patyrimas - tai

afektinis rezonansas, imituojama kitų žmogaus jausmų išraiška (stebint verkiantį akyse atsiranda ašaros ir pan.); įsisąmoninimas - individas gali išverti kilusį jausmą jo neslopindamas, neapimtas nerimo; jei suvokimas nesužadina gynybinių suvokiančiojo mechanizmų, kito žmogaus afektinis pranešimas įsisąmoninamas ir suprantamas; įvardijimas - afektinis pranešimas verbalizuojamas, jam suteikiama logiška prasmė; komunikacija (elgesys) - supratimo perdavimas kitam žmogui žodžiu ar neverbaliai.

Psichologė U. Holm (1996) pabrėžia sąryšio tarp empatijos ir elgesio svarbą. Pasak jos, „empatijos sąvokos šerdis yra gebėjimas suprasti, kaip jaučiasi kitas žmogus (empatiškas supratimas), ir, remiantis šiuo supratimu, tam tikru būdu elgtis su šiuo kitu žmogumi" (empatiškas elgesys) (Holm, 1996, p.239).

V. Justickis; G. Navickas (1995) skiria empatijos mechanizmus:

- bendravimo su tam tikru žmogumi patirties apibendrinimas.

Tokiu empatijos būdu ypač dažnai naudojamosi, kai žmonės ilgai pažįsta vienas kitą. Nes bendraujant ilgesnį laiką su tam tikru žmogumi, įsidėmima, kaip jis dažniausiai reaguoja, kas jam patinka ar nepatinka (pvz., “iš šio žmogaus neverta bandyti skolintis pinigų – jis niekada neduoda skolon”, “jeigu šiam žmogui pareikši kritinę pastabą, šis žmogus tikrai supyks” ir t.t.). Visais šiais atvejais empatija remiasi patirtimi: daug kartų stebėjus žmogų panašiose situacijose, manoma, kad ir šį kartą jis pasielgs kaip ir visada. Tačiau šis empatijos būdas turi trūkumų: jo efektas priklauso nuo aplinkybių. Pasikeitus sąlygoms, žmogus gali pradėti elgtis visai kitaip, negu įprasta. Taigi, žmonės, kurie naudojami vien tik šiuo empatijos mechanizmu, gali puikiai numatyti gerai jiems pažįstamo žmogaus įprastą elgesį, tačiau gerokai klysta, kai reikia nustatyti jo mintis, jausmus ir kitus psichinius procesus naujomis, neįprastomis sąlygomis.

- socialinių stereotipų panaudojimas.

Svarbų vaidmenį šiuo atveju atlieka stereotipai. Šis empatijos būdas dažnai naudojamas mažai pažįstamų žmonių atžvilgiu. Kiekvienas žmogus turi tam tikrą nuomonę apie tai, kaip paprastai elgiasi žmonės tam tikromis aplinkybėmis. Tačiau šio empatijos būdo silpnoji vieta – stereotipo ir konkretaus žmogaus psichologinių ypatybių neatitikimas.

- empatijos eksperimentas vaizduotėje.

Savęs įsivaizdavimas kito žmogaus padėtyje. “Kiekvienas iš mūsų, būdami maždaug 12-14 metų, padarėme labai svarbų psichologinį atradimą. Suvokėme, kad norėdami suprasti, kaip konkrečioje situacijoje reaguos žmogus, turime įsivaizduoti, kad esame jo vietoje. Atradę šį

empatijos būdą, įsitikinome, kad jis duoda naujos informacijos, padeda sužinoti dalykų, kurių nežinojome, į kuriuos anksčiau neatkreipėme dėmesio” (Justickis, Valickas 1995. p. 102).

- charakterologinis empatijos eksperimentas vaizduotėje.

Eksperimentas "Kaip aš pasielgčiau juo dėtas" turi trūkumą. Žmonės skirtingi. Vieni geraširdžiai, kiti agresyvūs, vieni linkę iš anksto viską apgalvoti, kiti - impulsyvūs. "Mūsų ir kito žmogaus charakteriai gali būti labai skirtingi. Dėl to jis pasielgs ne taip, kaip mes pasielgtumėte juo dėti. Charakterologinis eksperimentas neturi to trūkumo” (Justickis, Valickas 1995. p. 104). Bandoma įsivaizduoti, kaip pasielgs konkretus žmogus.

Psichologijos žodyne (1993) skiriamos dvi empatijos formos: atjauta (tų pačių emocijų būsenų, kurias patiria kitas, išgyvenimas, susitapatinant su juo) ir užuojauta (individo išgyvenimas dėl kito jausmų). Pagrindinis empatijos skirtumas nuo kitų tarpusavio supratimo būdų yra silpna refleksija, t.y. silpnas savęs stebėjimas. Visas dėmesys yra koncentruojamas į kito žmogaus išgyvenimus ir betarpišką emocinę patirtį. Empatijos atveju susitelkimas į savo vidinius išgyvenimus, jausmus ir mintis yra minimalus (Psichologija Studentui, 2002).

Psichologinėje, pedagoginėje literatūroje teigiama, jog gebėjimas įsijausti yra įgimtas, tačiau tam tikrais būdais galima jį ir išugdyti. Apie tai, jog empatiniai gebėjimai yra biologiškai paveldimi, rašė psichologas D. Goleman (2001). Jis, vienas iš nedaugelio psichologų, nagrinėjo ir analizavo neurofiziologinius empatijos pagrindus. Darydamas išvadas, rėmėsi įvairiais moksliniais darbais, bei, ne vienrių metų rengtomis, neurologų darbo ataskaitomis, jose aprašyti keisti sutrikimai, padėjo suprasti, jog empatijos pagrindas yra smegenų veikla. Pvz.: 1975 metų ataskaitoje minima keletas atvejų, kai pacientai, kuriems buvo pažeista dešinioji kaktinės smegenų skilties sritis, iš balso intonacijos negalėjo perprasti žmogaus nuotaikos, nors sakomus žodžius suprato kuo puikiausiai. 1979 metų ataskaitoje rašoma apie pacientus, kuriems buvo pažeistos kitos dešiniojo smegenų pusrutulio srytys. Jų emocinio suvokimo trūkumai buvo visiškai kitokie. Šie žmonės savo jausmų nemokėjo reikšti nei intonacija, nei gestais. Jie suvokė, ką jautė, tačiau negalėjo to perteikti. Taigi, daugelio autorių nuomone, minėtosios smegenų žievės sritys tiesiogiai susijusios su limbine sistema.

Mokslinių tyrimų rezultatai parodė, jog kai už emocijas atsakingi smegenų dariniai siunčia kūnui įsakmius nurodymus, - tarkim, įniršti - tikėtis užuojautos ar supratimo neverta. D. Goleman teigia, jog norint užjausti ir suprasti kitą žmogų, reikia mokėti ramiai įsiklausyti į jo siunčiamus jausmų signalus ir atkartoti juos savo emocinėse smegenyse.

2.3. Asmenybės empatiškumo vystymasis

Psichologų (D. Goleman (2001) ir kt.) tyrimų rezultatai aiškiai parodė, kad empatijos pradmenis galima pastebėti jau kūdikystėje. Net naujagimiai, išgirdę verkiant kitus kūdikius, susigraudina ir patys pravirksta. Taigi, empatijos užuomazgos atsiranda labai anksti. Vaiko raidos psichologijos specialistai nustatė, jog užuojautos jausmas būdingas kūdikiams jau tada, kai jie aiškiai dar nesuvokia esą atskiri individai. Būdami vos kelių mėnesių amžiaus, mažyliai reaguoja į įvairius aplinkos trigdžius kaip į asmeninę skriaudą, pravirksta vos išvydę kito vaiko ašaras. Mažyliai dar nesugeba išvelgti skirtumo tarp savęs ir kitų. Kitų sielvartas sukelia jiems sielvartą, kitų džiaugsmas skatina juos džiaugtis. Tai patvirtina, jog gebėjimas įsijausti yra įgimtas.

Besivystantys kūdikio empatiškieji gabumai lengvina bendravimą su suaugusiuoju. Pirmame gyvenimo pusmetyje kūdikio ir suaugusiojo ryšiai būna pastovių emocijų. Valdomas teigiamų emocijų, kūdikis dalijasi su suaugusiuoju savo išgyvenimais, o jau kitame pusmetyje, pajutęs neigiamas emocijas, kūdikis ieško suaugusiojo pagalbos.

Šešių mėnesių vaikai verkia matydami susijaudinusią mamą, o vienerių – bando jau paguosti. Psichologas D. Goleman (2001) sako, jog sukakę vienerius metus mažyliai ima suvokti, jog kitų sielvartas nėra jų pačių išgyvenimas, bet nežino kaip tokiais atvejais elgtis. Niujorko universiteto psichologas Martinas L. Hofmanas (Martin L. Hoffman) aprašo atvejį, kaip vienerių metų vaikas, norėdamas nuraminti verkiantį draugą, kreipėsi pagalbos į savo mamą, nors draugo mama buvo šalia. Tokio amžiaus vaikai dažnai mėgdžioja aplinkinių žmonių elgseną, tarsi norėdami geriau suprasti, ką kiti jaučia: išvydusi pirštus susižalojusį berniuką, vienerių metų mergaitė įsikišo pirštukus į burną, tarsi jai pačiai skaudėtų; matydamas verkiančią mamą, berniukas taip pat ėmė šluostytis akis, nors jos buvo sausos (Goleman, 2001).

A. Saveljevovos (1982) teigimu, ankstyvojo amžiaus vaikai labai įtaigūs, labilūs, jautriai skiria aplinkinių žmonių emocijas. Ypač jautrūs suaugusiųjų nuotaikai, jų pergyvenimams, kuriuos pajaučia nesąmoningai. Todėl, išgirdę kito verksmą, pradeda verkti, neturėdami tam vidinio pagrindo. Arba glosto – imituoja išorinius veiksmus, nesuprasdami jų esmės. Vaikas įsijungia į emocinę situaciją, paprasčiausiai mėgdžiodamas.

Būtent motorinės mimikrijos (judesių mėgdžiojimo) reikšmę žodį empatija pirmą kartą trečiajame dvidešimto amžiaus dešimtmetyje pavartojo amerikietis psichologas E. B. Tičeneris (Titchener). Jo teigimu, empatija išsirutuliojo mėgdžiodant sielvarto apimto žmogaus elgesį (Goleman, 2001).

Dvejų su puse metų vaikams motorinė mimikrija jau nebūdinga. Jie jau suvokia, kad kitų asmenų jausmai nėra jų pačių išgyvenimai, todėl jiems jau geriau sekasi guosti nusiminusiuosius.

Antraisiais gyvenimo metais, kai mažyliai pradeda suvokti esą tikri individai, stengdamiesi paguosti verkiantįjį jie jau imasi veikti - dalinasi saldumynais, siūlo žaislus, netgi tada, jei niekas nereikalauja to daryti. Tokio amžiaus vaikai pradeda suvokti ir tai, kad kiti jaučia ką kita, nei jie patys, todėl tampa atidesni ženklams, padedantiems suprasti kito žmogaus jausmus. Jie jau įstengia suvokti, kad norint neužgauti verkiančiojo savigarbos, geriausia jo ašarų "nepastebėti".

Augdami vaikai ima vienas nuo kito skirtis savo jautrumu kitų sielvartui.

Trijų metų vaikas jau savyje mato užuojautos ir bendravimo objektą, pažįsta save veidrodyje, taria "aš", reiškia savarankiškumą. Trijų metų vaikai ima demonstruoti užuojautą ir supratimą kitų sielvartui. Mokslininkų teigimu, empatijos vystymuisi tinkamiausias amžiaus tarpsnis yra ketvirtieji vaiko gyvenimo metai.

Penkerių metų vaikas geba justti aštrų pavydą ir ryškią užuojautą. Jis gali perteikti kito jausmus, ir tas persikūnijimas turi svarbią reikšmę jo psichikos vystymuisi.

Šešių metų vaikai pradeda suprasti, kad už rodomų jausmų dažnai slypi visai kiti (Mačerauskas, 2004).

Jau ikimokykliniame amžiuje vaikas, remdamasis savo patirtimi, sugeba įsijausti į kito vaiko vaidmenį, išgyvenimus, emocionaliai reaguoti į kitų patiriamus jausmus. T. Gavrilovos (1984) teigimu, ikimokyklinio amžiaus vaikų sąmonėje formuojasi humaniškoji ir egocentrinė empatijos formos. Todėl labai svarbu kryptingai auklėti vaiką, jog išryškėtų humaniškoji empatijos forma.

Psichologai teigia, jog gebėjimas įsijausti yra labiau įgimtas, tačiau tam tikrais būdais galima jį ir išugdyti, o altruizmas (t.y. altruistinis elgesys) yra labiau išmokstamas. Socialinio išmokimo teorijos atstovai teigia (Bandūra ir kt.), jog altruizmo kaip ir kitokio pobūdžio elgesio išmokstama stebint ir mėgdžiojant atitinkamo elgesio modelius.

R. Baron (1998) pabrėžia, jog altruistinis elgesys pasireiškia dar prieš vaiko antruosius metus, tačiau neskatinamas jis sužlunga.

Suvokiant šių savybių (empatijos ir altruizmo) svarbą, jų ugdymas turėtų būti ir tėvų, ir pedagogų dėmesio centre.

2.4. Šeimos įtaka empatiškumo formavimuisi

Psichologai pabrėžia, jog empatijos pradinės stadijos yra emociniame lygmenyje, todėl labai svarbu, kad šis (vaiko) lygmuo lavėtų.

“Kad vaikai augtų empatiškai, ypač svarbu, jog pirmaisiais gyvenimo metais kas nors atspindėtų jų emocijas. Ir šis uždavinys tenka tėvams. Jie turi parodyti, kad moka įsijausti į vaikų emocines būsenas ir siekia suprasti, kas jas sukelia” (Mačerauskas, 2004. p. 38).

Šeima - pirmoji emocijų mokymosi vieta. Čia vaikas sužino, kaip kiti reaguoja į jo poelgius, jo jausmus, čia jis sužino, kokie jausmai gali atrodyti adekvatūs, o kurie – ne, bei išmoksta naudoti savo jausmus. “Dažnai mes net nesuprantame, kad daugelis jausmų mums buvo pateikti auklėjant” (Uzdila, 1993, p. 43).

D. Stern’as (Goleman, 2001) taip pat pagrindė mintį, jog pagrindines emocinio gyvenimo pamokas vaikas gauna artimai bendraudamas su tėvais. Autorius sako, jog ypač svarbu atsilipti į vaiko jausmus, kad jis jaustų suaugusiųjų palankumą ir supratimą. Jau kūdikiui yra labai svarbu jam artimiausio žmogaus gebėjimas įsijausti. Nes taip jis pažįsta tiesioginį, emocinį ryšį. “Kai kalbama apie gebėjimą įsijausti, galvoje turima tai, kad žmogus, prižiūrintis kūdikį, tiesiogiai prisiderina prie kūdikio jausmų. Pvz.: vaikui susijaudinus, jam raminančiai niūniuojama arba atitinkamu balsu reaguojama į jo džiaugsmą. Vaikas jaučia atitikimą ir intuityviai sužino, kad į jo jausmus reaguojama rimtai, jo jausmai yra svarbūs” (Goleman, 2001, p.129).

D. Sternas tokius santykius vadina emocine derme. Emocinė tarpusavio santykių darna mezgasi savaimingai. Emocinė dermė nėra paprastas mėgdžiojimas. „Mėgdžiodami vaiką, - teigia D. Sternas, - tik patvirtiname, kad žinome, ką jis daro, o norėdami parodyti, kad suprantame jo jausmus, turime kitokiu būdu į juos atsilipti. Tada mažylis jaučiasi suprastas” (Goleman, 2001. p. 128).

Danielio Sterno (Goleman, 2001) nuomone, kai kūdikį su artimaisiais sieja emocinė darna, mažylis greitai pajunta, kad suaugusieji gali ir nori suprasti jo jausmus, su juo bendrauti. Tą kūdikiai ima jausti maždaug nuo aštuonių mėnesių amžiaus, kai jau pradeda suvokti esą atskiri individai, o jų vidinį pasaulį tebeformuoja glaudūs ryšiai su artimaisiais. Deja, tėvai ne visada stengiasi puoselėti emociškai darnius santykius su vaiku.

Jeigu tarp tėvų ir vaikų ilgai neužsimezga darnus vidinis ryšys, vaikai patiria didžiulę emocinę žalą. Kai suaugusieji niekad neatsiliepia į tokius jausmus kaip džiaugsmas, sielvartas, poreikis būti apkabintam, vaikas ima vengti juos reikšti ir galbūt net išgyventi. Tokiu atveju daugelis emocijų, matyt, pradeda nykti iš artimų tarpusavio santykių spektro, juo labiau, jei vaikystėje tie jausmai buvo nuolat tiesiogiai ar netiesiogiai slopinami.

Psichologai teigia, jog vaikai gali perimti netinkamus jausmus ir nuotaikas. Netgi kūdikiai užsikrečia suaugusiųjų nuotaika. Pavyzdžiui, trijų mėnesių mažyliai, kurių mamos buvo prislėgtos,

žaisdami dažnai būdavo pikti, liūdni ir ne tokie smalsūs kaip tie jų bendraamžiai, kurių mamos dažniausiai buvo gerai nusiteikusios.

Kai kurios psichoanalizės teorijos teigia, jog bendravimas turi gydomąjį poveikį ir padeda ištaisyti emocinius trūkumus bei atstatyti emocinę dermę. D. Goleman'o (2001) teigimu, abipusio emocinio ryšio stoka vaikystėje vėliau gali sunokinti blogų vaisių. Apklausus žiauriausius smurtinius nusikaltimus padariusius asmenis paaiškėjo, kad jie dažniausiai būdavo našlaičių prieglaudų auklėtiniai, niekada nepatyrę tikrų namų jaukumo. Kitaip tariant, jie nebuvo emociškai ugdomi, neturėjo galimybės patirti savitarpio supratimo, todėl nesugebėjo suprasti jausmų.

“Nors emociškai apleistų asmenų empatiniai gebėjimai nėra išsivystę, nuolatinius užgauliojimus, patyčias, pažeminimą, nuožmies grasinimus ir kitokią prievartą patiriantys vaikai gali tapti - paradoksalu - perdėtai jautrūs kitų žmonių emocijoms” (Goleman, 2001, p. 129).

Nacionalinio psichikos sveikatos instituto mokslininkų Marjano Radke - Jarou (Marian Radke - Yarrow) ir Karolinos Can - Vaksler (Carolyn Zahn-Waxler) atlikti tyrimai parodė, jog vaiko empatinius gebėjimus iš esmės lemia tėvų auklėjimas. Užjausti labiau linkę tie vaikai, kurių tėvai visada pabrėžia, jog nederamas elgesys blogas todėl, kad žeidžia kitus žmones. Taigi užuot kaltinus vaiką - „Tu tikras neklaūžada!“, verčiau jam pasakyti - „Tik pažvelk, kaip tu ją nuliūdina!“. Užuot barus vaiką už jo elgesį, pvz., sakiniu: “Buvai labai piktas ir bjauriai elgeisi su savo seserimi!”, verčiau reikėtų atkreipti dėmesį į sesers emocinę būseną: “nagi pažiūrėk, kokia nuliūdusi tavo sesuo.” Pirmuoju atveju svarbesnis yra netinkamas pavyzdys, o antruoju atveju – reakcija, kurią sukėlė netinkamas elgesys kitam. Vaikas yra pristabdomas ir priverčiamas stebėti. Šitaip ugdomi jo empatiniai gebėjimai (Gailienė ir kt., 1996).

Mokslininkai pastebėjo, jog vaikų empatiniai gebėjimai ugdomi jiems stebint suaugusiuosius. Tik matydami deramo elgesio pavyzdžius ir juos mėgdžiodami vaikai gali tapti jautrūs kito žmogaus sielvartui ir nelikti abejingi jo rūpesčiams. Tokie vaikai, kurių šeimose pirmenybė bus teikiama agresyviems elgesio būdams, bendraudami su kitais vaikais jie elgsis lygiai taip pat, kaip su jais elgiamasi namuose. Bendraujant jų elgesyje pasireikš agresijos protrūkiai. Liūdna, bet tokie vaikai mažiau linkę jausti kaltę, skaudindami žmones, jie labiau linkę keršyti, jų elgesyje dažnas pykčio pasireiškimas, o tokie jausmai kaip pagarba, meilė, gailestis, nepakankamai išsivystę. Ir priešingai, tėvų, kurie išklauso, paguodžia, supranta vaiką, su juo daug bendrauja, vaikų empatija ir jausmų lygis – aukštas. Vaikams, kurie yra mylimi, su kuriais “gražiai” elgiamasi, nekyla tokie antriniai jausmai, kaip: pyktis, aresija. Tėvų empatiškumas ugdo draugiškus, nuoširdžius, šiltus santykius su kitais žmonėmis. Vaikas priima kitus žmones taip, kaip jį priima, myli ir gerbia šeimoje (Goleman, 2001).

Šeimos įtaką asmenybės formavimuisi nagrinėjo bei rezultatus pateikė ir keletas Lietuvos psichologų.

Psichlogė R. Chomentauskienė (1982) tyrė šeimos santykių įtaką vaikų empatiškumui. Atlikusi tyrimą apie tėvų auklėjimo stiliaus įtaką empatiškumo formavimuisi, ji pateikė tokias išvadas, jog empatiškumą skatina toks auklėjimo stilius, kuris grindžiamas meile, šiluma, demokratišku elgesiu su vaiku. O perdėtas vaiko globojimas, perdėto artumo siekimas empatiškumo vystymąsi slopina. Autokratiškas, agresyvus kišimasis į vaiko vidinį pasaulį skatina konvencionalios moralės empatiškumo formavimąsi. Šiuo atveju empatinės reakcijos – tik išmoktas atsakymas į kito žmogaus diskomforto būseną, priemonė gauti aplinkinių pripažinimą.

R. Chomantauskienė (1982) atkreipė dėmesį ir į tai, jog tik pakankamai šilta šeimos atmosfera skatina normalų vaiko asmenybės vystymąsi, sudaro sąlygas formuotis adekvačias emocines reakcijas į kitų žmonių išgyvenimus. Priešingu atveju, empatinės tendencijos slopinamos arba iškreipiamos, t.y. vaikas gali kreipti dėmesį į kitus žmones ir būti jautrus jų išgyvenimams tik tuomet, kai patenkinti jo paties emociniai poreikiai – saugumo ir emocinio kontakto. Jeigu vaikas nesijaučia šeimoje saugus, vystosi neadekvatus, perdėtas jautrumas dėl kitų žmonių emocijų būsenų. Savo nerimą, diskomfortą vaikas projektuoja, priskiria kitiems. Stokodamas dėmesio ir meilės, vaikas siekia suaugusiųjų pripažinimo bet kuriomis priemonėmis. Antai, jeigu tėvai vertina empatiškumą, vaikas išmoksta įvairiose situacijose rodyti jautrumą kitiems ir naudojasi juo kaip priemone atkreipti tėvų dėmesį į save.

Kiti (lietuvių) psichologų atlikti tyrimai parodė, jog vaiko asmenybės ir empatiškumo formavimąsi be auklėjimo stiliaus veikia ir šeimos struktūra bei konfiguracija.

V. Kasperavičienė (Socialinės grupės: raiška ir ypatumai, 1998) teigė, jog empatiškiausi vaikai yra tie, kurie turi abu tėvus, brolius ir seseris. Nepilnų šeimų vaikai mažiausiai empatiški, nes jų neveikia tėvo-motinos santykių sistema. Tyrimai parodė, jog empatiškiausi vaikai yra vieninteliai vaikai šeimoje, o mažiausiai empatiški yra pirmagimiai. Kelių amžiaus kartų žmonės, gyvenantys vienoje šeimoje, daro teigiamą įtaką vaikų empatiškumui.

Empatiją įtakoja ne tik jam artimų žmonių elgesys su juo, bet ir šeimos narių tarpusavio santykiai. Nedarna šeimoje sudaro geras sąlygas formuotis neigiamoms asmenybės savybėms: melui, agresijai, egoizmui ir kt. Tai paaiškina, kodėl išsiskyrusių tėvų vaikai priskiriami žemesniam empatijos lygiui.

Taigi, šeima, tėvų tarpusavio santykiai bei šeimos požiūris į dorovines vertybes stipriai įtakoja vaiko empatijos plėtrą. Juk empatijos formavimas prasideda būtent šeimoje.

2.5. Mokyklos vaidmuo, ugdant empatiškumą

Empatija yra laikoma viena svarbiausių vaiko dorovinio vystymosi grandžių, palengvinanti jo sąveiką su kitais žmonėmis, adaptaciją visuomenėje, padedanti greičiau susidaryti dorovinio elgesio įpročius. Todėl jos formavimas turėtų tapti auklėjimo uždaviniu (Bakutytė, 2002).

Vaikas iš šeimos jau atsineša į mokyklą empatijos pagrindus. Kaip toliau bus ugdoma empatija, priklauso nuo pedagoginio poveikio. Čia didžiulis vaidmuo tenka mokytojui, kuris vaikui yra dorovingo žmogaus pavyzdys. Todėl mokytojas savo elgesiu, bendravimu turi parodyti, kaip (ir kodėl) svarbu suprasti kitą asmenį, užjausti jį. “Tik matydami deramo elgesio pavyzdžius ir juos mėgdžiodami vaikai gali tapti jautrūs kito žmogaus sielvartui ir nelikti abejingi jo rūpesčiams“ (Aramavičiūtė, 1985, p. 26).

Psichologai J. Pikūnas (1994) ir kt., akcentuoja empatijos ugdymo svarbą jau ankstyvame mokykliniame amžiuje, nes būtent tokio amžiaus vaikai ima labiau orientuotis, ne į materialines, o į dvasines vertybes. Ir nuo to, kiek dėmesio bus skiriama jų ugdymui šiame amžiuje, priklausys asmens empatiškumo lygis. Todėl empatijos ugdymas ankstyvame mokykliniame amžiuje turėtų būti tėvų ir pedagogų dėmesio centre.

Norėtusi pažymėti, jog mokinių asmenybės empatiškumo ypatumams nustatyti, buvo atlikta vos keletas tyrimų. T. Gavrilova (1984), analizuodama pradinių klasių mokinių ir paauglių empatiškumą, pritaikius eksperimentinę metodiką (nebaigtų tekstų metodiką) nustatė, jog tarp vyresnių vaikų yra daugiau empatiškų. Be to, paaugliams būdingesnė humaniškoji ir patvari empatija, vyresnieji moka ne tik užjausti, bet ir atjausti kitą. Tuo tarpu pradinių klasių mokiniams būdingesnė egocentrinė ir nepatvari empatija. Dažniausiai šio amžiaus vaikai gali tik užjausti aplinkinius (pritarti jų išgyvenimams). Autorė teigia, jog užjaučiančiųjų (empatų) vaizduotė yra laki. Jie sugeba ne tik įsivaizduoti save kito vietoje, bet ir sugalvoja, koku būdu padėti, pagelbėti kitam. Todėl šitų vaikų poreikis (noriu, kad kitam būtų gerai) išvystytas geriau.

R. Paleckytė (2000), taikydama nebaigtų sakinių, moralinių dilemų, interviu metodus, tyrė jaunesnio mokyklinio amžiaus vaikų empatijos laipsnio ir elgsenos pobūdžio ryšį ir nustatė, jog: kuo aukštesnis vaikų empatijos laipsnis, tuo dažnesni jų prosocialūs ir retesni kenkimo poelgiai. Žemesnis už vidurkį tyrimo dalyvių empatijos laipsnis iš esmės sutampa su dažnesniais kenkimo ir retesniais prococialiais poelgiais.

Taigi, autorių atlikti tyrimai, parodė, jog:

- empatiškumo lygis priklauso nuo amžiaus (Gavrilova, 1984);

- tarp empatijos laipsnio ir elgsenos pobūdžio egzistuoja ryšys (Peleckytė, 2000).

2.7. Asmenybės empatiškumo įtaka tarpasmeninių santykių kokybei

Kiekvienas žmogus tikisi būti suprastas kito. Noras būti suprastam sietinas su poreikiu pasidalyti savo rūpesčiais, problemomis, viltimis, troškimais, būti kito vertinamam. Tačiau ar šis noras išsipildys, priklauso ir nuo to, ar pokalbio partneriai yra pajėgūs įsijausti vienas į kitą, emociškai prisiderinti.

Įsijautimas į kito žmogaus vidinį pasaulį, išgyvenimus, emocinis reagavimas į juos – viena svarbiausių sėkmingo bendravimo sąlygų. Dėl empatijos žmonės vieni kitus suvokia ne kaip fizinius objektus, o kaip savitas asmenybes (Шибутан, 1963). Empatija yra emocinės orientacijos žmonių aplinkoje priemonė, o remiantis šia orientacija reguliuojami žmonių santykiai ir interakcijos tarp žmonių (Сарджевеладзе, 1978).

Psichologai (Sturlienė, 1997; Suslavičius, 2000) teigia, kad empatija – pastovi asmenybės savybė, kurios neįmanoma sugriauti. Įvairūs žmonės turi skirtingai išlavėjusį empatijos jausmą, bet jį galima išsiugdyti, suformuojant keletą įgūdžių. Tai:

- *atvira nuomonė* – pati svarbiausia empatijos savybė. Tai reiškia galėjimą palikti nuošalyje savo paties įsitikinimus, nuomones, pažiūras ir vertybes. Ypač tai sunku padaryti, kai kito žmogaus pozicija yra priešinga. Tokiais atvejais susiduriama su savo tendencijomis, kartais priešinga pozicija net garsiai įvertinama frazėmis: “tai nesąmonė!”; “kaip galima tuo tikėti?” ir pan. Būti atviram kito nuomonei labai sunku, nes žmonės dažnai painioja kito supratimą ir pritarimą kitai pozicijai. Tai visai skirtingi dalykai.

- *vaizduotė*: tam, kad taptumėm empatiškais, nepakanka būti atvirais. Dar reikia įsivaizduoti kito žmogaus būseną, mintis, kas už viso to slypi. Ši užduotis palengvėja, kai klausytojas turi patirtį, panašią į partnerio. Jei jos neturi, tai jam reikia vaizduotėje, fantazijoje ją sumodeliuoti, kad galėtų susitapatinti (identifikuotis su partneriu). Identifikuoti jausmą, reiškia jį atpažinti.

- *įsipareigojimas* suprasti. Įsijausti dažnai labai sunku, todėl reikia nuoširdžiai norėti suprasti kitą žmogų. Klausytis žmogaus, ypač jeigu jis pateikia nežinomą arba labai supainiotą informaciją, nelabai malonu, reikia laiko. Norint būti empatišku, reikia turėti kantrybės (Bendravimo menas I d., 1993).

Taigi, empatijos įgūdžiai gali būti ugdomi, tobulinami kaip ir kiti bendravimo įgūdžiai.

Pasak C. Rogers (Lepeškienė, 2001), empatiškas bendravimas su kitu žmogumi, turi keletą aspektų. Jis reiškia įėjimą į kito asmeninį pasaulį ir būvimą jame „kaip namie“, jautrumą besikeičiančiai kito žmogaus būsenai, laikiną gyvenimą kito gyvenimu, būvimą jame nevertinant ir nesmerkiant. Tai gali tik pakankamai saugiai besijaučiantys žmonės, nebijantys „pasimesti“ kito žmogaus pasaulyje. Tokiam saugumui prielaidas sudaro savęs pažinimas.

Apie tai, kad empatija ir savęs pažinimas tarpusavyje susiję, rašė daugelis autorių. Pavyzdžiui, C. Rogers idėjomis besiremiantis norvegų mokslininkas R. Kvalsund (Allgood, Kvalsund, 1995), kalbėdamas apie empatijos ir savęs pažinimo sąryšį, teigia, jog be savęs pažinimo, empatija yra paviršutiniška, „techniška“. Negebantis įsisąmoninti savo jausmų žmogus negali nuo jų atsiriboti ir suvokti kito žmogaus fenomenologinio lauko, nepainiodamas jo su savo paties. Humanistinės psichologijos atstovas S. Jourard (Lepeškienė, 2001) ryšį tarp empatijos ir savęs pažinimo apibūdina taip: „Jei aš galiu pripažinti savo paties patyrimo platumą ir gilumą, manau, kad mano empatija sustiprėja ir padidėja galimybė suprasti kitus žmones bei perduoti jiems savo supratimą“ (Lepeškinė, 2001. p. 38).

Gebėjimą įsijausti į kito žmogaus emocinę būseną, jausmus, mintis, požiūrį; išgirsti, tai, kas yra sakoma padeda empatiškas klausymasis (Beržinskas, 2004). Klausytojas jaučia, ką kalbantysis išgyvena emociškai. Labai svarbu, kad klausytojas savais žodžiais išsakytų (atspindėtų) šiuos išgyvenamus jausmus: juk tada partneris sužino, kad jis nėra vienas ir apleistas, kad jį kažkas supranta ir myli (Bendravimo psichologija, 2001).

Empatiškas klausymasis yra vienas patikimiausių būdų, padedančių žmonėms spręsti ne tik problemas apskritai, bet ir savo paties problemas. Klausantis kito žmogaus, išmokstama galvoti ir elgtis panašiose situacijose, išgirstama apie problemines situacijas, kuriose dar neteko būti (Bendravimo menas I d., 1993).

Empatinis bendravimas padeda ne tik suprasti gaunamą žodinę informaciją, bet leidžia suvokti jos slaptą prasmę, partnerio būseną, kuri pasireiškia visomis ne žodinėmis priemonėmis (gestais, mimika, balso tonu ir garsumu ir pan.) (Marion, 2001). Ne visuomet kalbantysis gali rasti reikiamus žodžius, bet kalbos tonas, kuriuo šnekama, žmogaus išvaizda turi didelę reikšmę norint suprasti tai, kas sakoma (Sturlienė, 1997). Psichologai teigia, jog 65% informacijos apie kitą žmogų gaunama neverbaliai, (t.y. be žodžių), ir tik apie 35% yra žodinė. Todėl, sprendžiant apie žmogaus išgyvenimus, pirmiausia vadovaujamosi nežodiniais požymiais (Dirgičienė R., Saulytė A. 2003).

R. Butkienė (2003) ir kt. autoriai teigia, jog bendrauti puikiai sekasi empatiškiems žmonėms, nes jie: moka suprasti, domėtis kitu, yra tolerantiški, gali lanksčiau derintis prie kitų žmonių individualių

poreikių yra atviresni tarpasmeniniuose santykiuose; lengviau reiškia savo jausmus, yra spontaniškesni, jų adekvatesnis savęs vertinimas, geba užmegzti artimus santykius. Jie vertina kitus žmones yra dosnesni ir nuoširdesni. Empatiški žmonės sugeba jautriai ir tiksliai reaguoti į kito žmogaus jausmus ir potyrius, tarsi tai būtų nuosavi jausmai ir potyriai. Geba suprasti kito asmeninį pasaulį ir jame esančių dalykų prasmę (Praktinė psichologija, 1996).

V. Baršauskienė (1999), R. V. Pivorienė (2003) ir kt. autoriai pabrėžia, jog empatija – svarbus sugebėjimas, norint suprasti kitus. Be empatijos bendravimas būtų paviršutiniška komunikacija.

Reikėtų paminėti ir tai, jog tyrimais nustatyta, kad empatijos sugebėjimas didėja, didėjant žmogaus gyvenimo patirčiai ir yra susijęs su jo emocionalumu, optimizmu, domėjimusi kitais, socialiniu lankstumu, bendravimu. Taip pat tyrimai patvirtina ir tai, jog empatija didėja tikslingai ją veikiant (Lepeškienė, 2001).

Pačius žemiausius empatiškuosius išgyvenimus patiria tie žmonės, kurių asmenybė nėra pakankamai brandi (Gavrilova, 1984).

2.8. Empatijos ir altruizmo tarpusavio ryšys

C. D. Batson'as (1998) iškėlė altruizmo – empatijos hipotezę, kuri teigia, jog altruistinę motyvaciją sukelia empatinės emocijos (t.y. į kitus nukreipti jausmai. Pvz., užuojauta, gailestis, švelnumas). Tikra užuojauta ir gailestis skatina norą padėti. Kada žmogus išgyvena empatiją, jis visą savo dėmesį kreipia ne į savo problemas, o į kito kančias. Kuo empatija to žmogaus atžvilgiu didesnė, tuo altruistinė motyvacija padėti jam/jai didesnė.

Psichologai D. Myers (Маїєpc,1999), A. Suslavičius (1998) taip pat pabrėžia altruistinio elgesio ir empatijos tarpusavio ryšį. Jie teigia, jog empatiškai žmogus reaguos tada, jei kada nors yra išgyvenęs tokią pat situaciją kaip ir konkreči auka. O tai savo ruožtu skatina suteikti pagalbą. Taip pat žmogus gali padėti dėl to, kad patirtų moralinį pasitenkinimą. Kai auka rodo aiškiai suvokiamus palengvėjimo ženklus ir išgyvena laimę po to, kai jau buvo pagelbėta, padėjęs žmogus gali jausti analogišką džiaugsmą. Tačiau tai, kad stebėtojas padėjo aukai, dar nereiškia, kad jis norėjo atsikratyti nemalonių empatijos išgyvenimų. Empatiniai išgyvenimai turi aiškiai apibrėžtą altruistinę motyvą. Visų pirma empatiniai išgyvenimai sukeliama kitų nelaimės, o ne savo paties. Antra, pagrindinis pagalbos tikslas yra padėti kitam, o ne sau. Trečia, pasitenkinimas, atsiradęs padėjus kitam žmogui, susijęs su pastangomis padėti kitam. Taigi dėl empatinių išgyvenimų atsiradęs

altruistinis elgesys nėra savanaudiškas. Dėl šių priežasčių yra išmintingiau priskirti empatinius išgyvenimus prie altruistinių motyvų, nei rikiuoti į vieną eilę su tokiais savanaudiškais motyvais kaip materialinė nauda, visuotinis pripažinimas ir pan.

Tačiau C. D. Batson'as (1998) pabrėžia, jog teigti, kad empatija sukelia tik altruistinę motyvaciją būtų klaidinga, nes empatiškai nusiteikę asmenys gali turėti ir egoistiškų (savanaudiškų) tikslų. "Mes, tikriausiai, jausdami empatiją, kitiems padedame ne dėl susirūpinimo kito gerove, bet todėl, kad kito asmens bloga savijauta veikia mus pačius. Todėl pagalba kitiems pagerina mūsų pačių savijautą. Bet ir vėl, negalima teigti, jog tokiu būdu nelieka altruizmo – tai reiškia, kad altruistinės motyvacijos impulsas gali sukelti ir egoistiškus motyvus" (Batson, 1998, p. 42).

Taigi, empatinė reakcija ne visada būna altruistinė. Pvz., užjausdamas kitą žmogų, žmogus išgyvena ne dėl to, kad anam nesiseka, bet dėl to, kad bijo, jog pačiam taip nenutiktų, ar dėl to, kad jau tai yra patyręs. Tuo atveju žmogus pats tampa savo išgyvenimų objektu, o kito išgyvenimai - tik dingstis užjausti save.

Psichologas C. D. Batson'as (1998) atkreipė dėmesį ir į tai, jog dažnai distresas kartu su empatija sukelia norą įveikti krizes. Jis pateikia atveją, kai: 1983 m. per televiziją žmonės stebėjo didžiulį gaisrą miške, kuris sunaikino šimtus gyvenamųjų namų. Tie, kurie jautė pikta nepasitenkinimą arba buvo abejingi, paaukojo daug mažiau, nei tie, kurie patyrė distresą (buvo sukrėsti ir sudirgę) arba empatiją.

Norėdamas atskirti egoistines pastangas sumažinti savo distresą nuo altruistinės empatijos, C. D. Batsonas (Goleman, 2001) stengėsi išsiaiškinti iš kur kyla empatija. Mokslininkas domėjosi, kaip susijaudinę žmonės stengiasi sumažinti savo distresą: situacijos vengia ar padeda kitam. Rezultatai parodė, kad empatija didėja, žmonės stengiasi padėti.

Psichologai M. Šaleris ir R. Čialdins (Myers, 2000) taip pat domėjosi altruistinio elgesio ir empatijos ryšiu. Atlikę eksperimentus, pateikė išvadas:

- įsijautimas į nukentėjusįjį paprasčiausiai sugadina nuotaiką;
- jei žmogus, išgyvenantis empatiją, žino, kad dar kas nors gali pakeisti jo jausmus, pagelbėti nebus linkęs;
- jausdami, kad empatija pažadina altruizmą, žmonės stengiasi vengti situacijų, sukeliančių empatiją (Myers, 2000).

D. Myers (Mañepc, 1999) teigia, jog žmonės, išgyvenantys empatiją, suteiks pagalbą net tada, kai bus įsitikinę, kad apie tai niekas nesužinos. Ypač empatija sužadina norą padėti tada, kai žmonės galvoja, kad kitam suteiks būtiną pagalbą.

Nors empatija plačiai vartojama kaip psichologijos sąvoka, tačiau ir dorovinis jos turinys akivaizdus. D. Goleman (2001) pateikė M. Hofmano mintį, kad empatija yra dorovės pamatas, kadangi įsijautęs į kenčiančio ar pavojuje atsidūrusio asmens būseną žmogus dalijasi jo sielvartu ir ryžtasi jam padėti. Pasak M. Hofmano (Goleman, 2001), be šio tiesioginio ryšio, empatija ir altruizmą siejančio žmonių tarpusavio santykiuose, gebėjimas suprasti kito asmens bėdas ir skausmą, skatina žmones laikytis moralės principų.

Empatija yra daugelio moralinių sprendimų ir poelgių pamatas. Atjautos veikiamas žmogus skatinamas moraliai elgtis. Tą įrodo ir tyrimo rezultatai - kuo labiau žmogus užjaučia kitą žmogų, tuo didesnė tikimybė, kad jam pagelbės. Kuo labiau žmogus linkęs užjausti kitą, tuo labiau šis jausmas veikia jo moralinius sprendimus (Goleman, 2001).

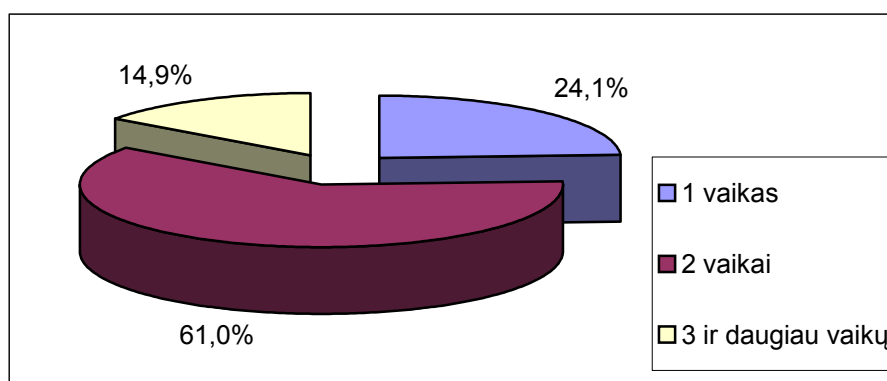
Empatiškumas yra individuali žmogaus savybė, kuri sąlygoja altruistinę elgesį, siekimą padėti kitam.

Remiantis teorine altruistinio elgesio ir asmenybės empatiškumo analize galima būtų teigti, jog altruizmo, empatijos įsisąmoninimas bei ugdymas turėtų būti vienas iš pagrindinių dalykų, siekiant gilesnio bendravimo, tarpusavio supratimo, užuojautos, nesavanaudiškos pagalbos kitam teikimo. To siekiant būtinas ir tėvų, ir mokytojų bendradarbiavimas.

3. Vyresniųjų klasių mokinių altruistinio elgesio ir asmenybės empatiškumo tyrimas

Šiuo tyrimu siekiama išsiaiškinti vyresniųjų klasių mokinių altruistinio elgesio apraiškas, nustatyti ar altruistinis elgesys bei asmenybės empatiškumas priklauso nuo socialinių demografinių, edukacinių (t.y. lyties, vaikų skaičiaus šeimoje, klasės) veiksnių bei analizuoti altruistinio elgesio apraiškų sąsajas su asmenybės empatiškumu.

Tyrimo dalyvavo Šiaulių miesto S. Šalkauskio, Saulėtekio, Dainų vidurinių mokyklų 10-12 klasių moksleiviai. Respondentai buvo pasirinkti atsitiktinai. Tiriamųjų imtį sudarė 300 respondentų: 100 dešimtos klasės, 100 vienuoliktos ir 100 dvyliktos klasės moksleivių. Tarp tyrimo respondentų – 150 merginų (50%) ir 150 (50%) vaikinių. Pagal vaikų šeimoje skaičių apklausoje dalyvavę respondentai pasiskirstė taip:

1pav. Vaikų skaičius tiriamųjų šeimoje

Iš 1 pav. matyti, jog dviejų vaikų šeimoje auga 61% apklaustųjų. 24,1% apklausoje dalyvavusių respondentų – vienturčiai. 14,9% respondentų auga daugiavaikėse šeimose.

Tyrimas buvo atliktas 2004 m. rugsėjo – lapkričio mėn. Tyrimo rezultatai buvo lyginami respondentų lyties, klasės, vaikų skaičiaus šeimoje atžvilgiu.

Skirtumams tarp požymių nustatyti taikytas χ^2 (chi) kvadratu kriterijus. Ryšio stiprumui įvertinti (tarp tiriamų reiškinių: empatijos ir altruizmo) taikytas Spearmano koreliacijos koeficientas. Duomenims apdoroti panaudotas statistinis SPSS (Statistical Package for the Social Sciences), 11.0 paketas. Atlikta faktorinė analizė.

3.1. Vyresniųjų klasių mokinių altruistinio elgesio raiškos ypatumai

3.1.1. Tyrimo organizavimas, metodika, tiriamieji

Planuojant altruistinio elgesio tyrimą, visų pirma siekta aprobuoti metodiką (t.y. pagalbą kitam skatinančių situacijų testą). Su nedidele respondentų grupe (N=30) buvo atliktas pilotažinis tyrimas, kurio metu mėginta išsiaiškinti ar visos teste pateiktos situacijos ir jų sprendimo būdai mokiniams yra suprantami ir ar tiriamiesiems buvo sudarytos sąlygos rasti sau priimtina problemos sprendimo būdą.

Altruistiniam elgesiui tirti buvo pateiktas dvidešimt trijų situacijų testas (pasinaudota testu, iš internetinio puslapio www.discoveryhealth.com), kurį sudarė 14 altruistiniam elgesiui tirti ir 9 su altruizmu nesusijusios, tiriamąjį reiškinių maskuojančios, situacijos. Kiekvienai situacijai buvo skirti penki galimi atsakymo variantai. Atsakymai vertinami balais nuo 1 iki 5. Žemiausiais balais, t.y. vienetu, dvejetu vertinami mokinių, pasirinkusių egoistinių situacijos sprendimo būdą, variantai, o patys aukščiausieji įvertinimai, t.y. keturi ir penki balai skiriami altruistiniams situacijos sprendimo būdo variantams įvertinti. Atitinkamai, pagal surinktų balų skaičių, mokinių elgesys skirstomas į:

- išreikštą egoistinį (14 - 27 balų). Šis elgesio būdas traktuojamas kaip dažnai egoistinį sprendimo būdą pasirenkančios asmenybės elgesio įvardijimas;
- paslėptą egoistinį (28 - 41 balai). Šio egoistinio elgesio apraiškos nėra ryškios, dažnai nuo aplinkos slepiamos, tačiau gali atsirasti priklausomai nuo situacijos ar kitų rodiklių;
- realų altruistinį (42 - 55). Toks elgesio būdas rodo visiškai įmanomą ir neperdėtą altruistinį elgesį;
- deklaratyvų altruistinį (56 - 70 balų). Šis elgesio būdas realiame gyvenime beveik neįmanomas.

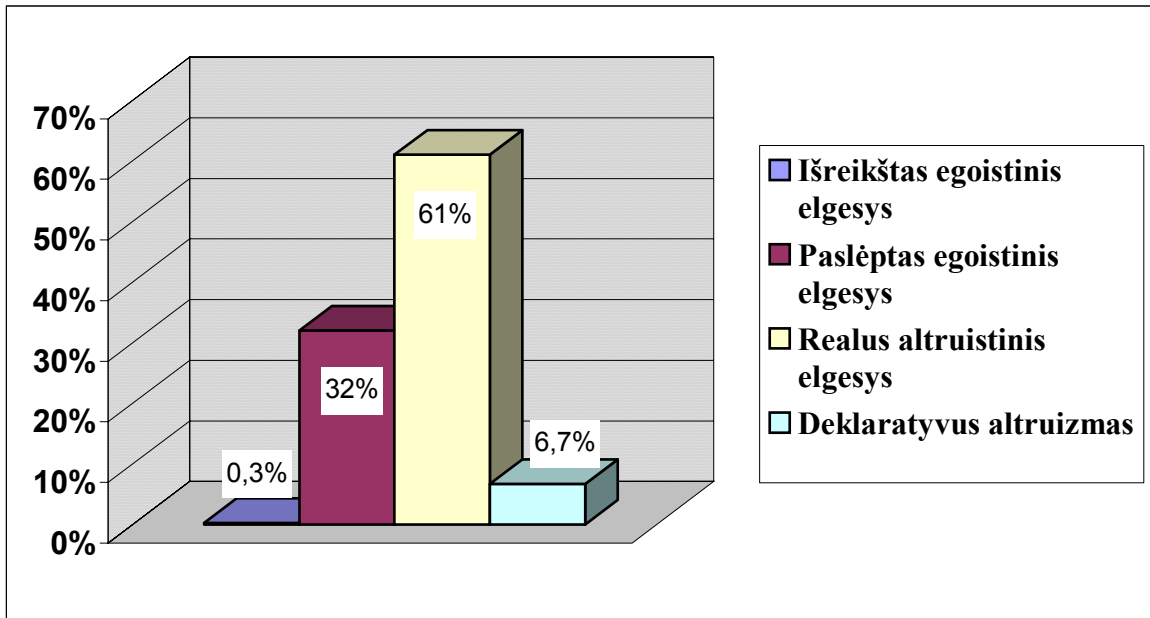
Siekiant papildomai kontroliuoti altruizmą matuojančio testo duomenis, buvo naudotas socialinės provokacijos metodas.

Mokinių buvo klausta ar jie, vasaros atostogų metu, sutiktų dalyvauti pagalbos vienišiams seneliams akcijoje (kuri bus vykdoma Šiaulių miesto senelių globos namuose "Caritas") bei kaip dažnai (vieną kartą apskritai; kartą per mėnesį; kartą per dvi savaites; kartą per savaitę) galėtų jiems padėti.

Socialinės provokacijos metodu buvo mėginta prognozuoti altruistinę elgseną ir išsiaiškinti ar tarp altruizmo (išmatuoto testu) ir prognozuojamos elgsenos yra ryšys.

3.1.2. Tyrimo rezultatai, jų analizė

Tyrimu buvo siekta išsiaiškinti vyresniųjų klasių mokinių altruistinio-egoistinio elgesio pobūdį. Įvertinus ir suskaičiavus visų mokinių, pasirinkusių vienokius ar kitokius situacijų sprendimo variantus, buvo gauti tokie rezultatai (2 pav.).

2 pav. Vyresniųjų klasių mokinių egoistinio – altruistinio elgesio pobūdis

Iš 2 pav. matyti, kad altruistiniai ketinimai, kurie, tikėtina, pasireiškė ir elgesyje, būdingi net 61% visų respondentų. Paslėptais egoistiniais ketinimais pasižymi trečdalis moksleivių (32%). Tuo tarpu išreikštą egoizmą parodė tik 0,3% visų apklaustųjų. Deklaratyvaus altruizmo grupei priskirti 6,7% respondentų. Šis tyrimas parodė, jog vyresniųjų klasių moksleiviai pasižymi altruistiniais ketinimais, nes didžioji dalis respondentų verbaliai modeliuotose situacijose išreiškė realų altruistinį elgesį.

Siekiant išsiaiškinti altruizmo vidinę struktūrą buvo atlikta faktorinė analizė. Šio metodo pagalba išskirti du prasmingi faktoriai, kuriuos sąlyginai galima būtų įvardinti kaip: altruizmą atskirties grupei ir altruizmą draugui (žr. 1 lentelę).

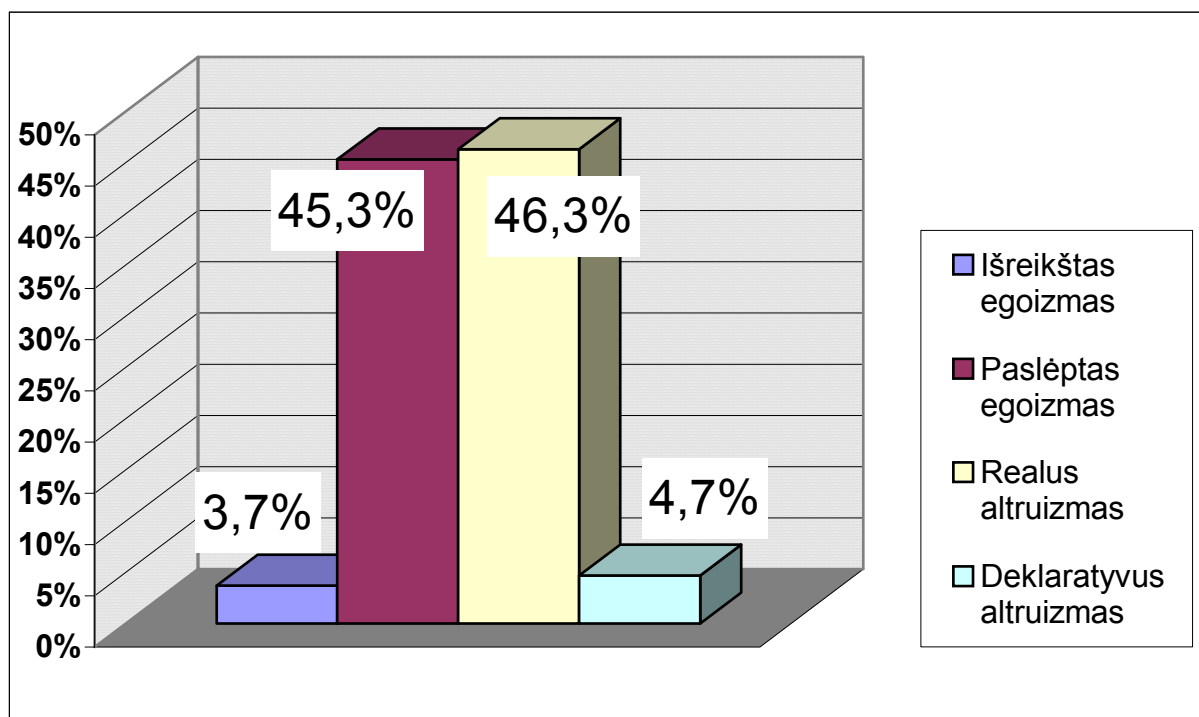
1 lentelė

Altruizmo komponentai. Faktorinės analizės rezultatai (Alfa faktorinė analizė, Varimax rotacija)

	Faktoriniai svoriai	
	Altruizmas atskirties grupei	Altruizmas draugui
1. Gatvėje prie tavęs prieina svirduliuojantis vyras. Tu supranti, kad jis girtas. Vyras prašo paaukoti nors šiek tiek pinigų, kad galėtų parvažiuoti į namus. Kaip tu elgiesi?	0,593	-0,117
2. Tu persikėlei gyventi į kitą miestą ir pradėjai lankyti naują mokyklą. Atėjęs į naują klasę pastebi, kad klasėje visi šaiposi iš vieno berniuko. Jei tu jį užstosi, gali būti, jog kiti iš tavęs taip pims šaipytis ir tu nesusirasi draugų. Ką tu darai?	0,567	0,158
3. Tu ir tavo draugas šnekučiuodamiesi einate gatve. Staiga pastebite pagyvenusią porą, kuri varto žemėlapij ir ieško gatvės. Jūs nusprendžiate, kad tai turistai. Ką tu darai?	0,557	-0,01
4. Girtas žmogus neįlipa į autobusą. Bando įlipti, bet paslydęs pargriūva. Ką tu darai?	0,532	0,09
5. Vakare eini gatve. Eismas didelis. Pėsčiųjų nėra. pasižiūri į kitą gatvės pusę ir matai seną moterį, stovinčią prie perėjos. Ji žengia žingsnį, tačiau matydama, kad automobiliai nestoja, grįžta atgal. Tavęs ji nemato. Ką tu darai?	0,503	0,349
6. Loterijoje laimėjai 50 Lt. Kitą dieną eidamas(-a) gatve matai moterį, atrodančią klaikiai. Ji prašo tavęs duoti 5 Lt. maistui nusipirkti. Su savimi turi 35 Lt. Ką darai?	0,477	0,310
7. Kaimynai augina berniuką, kuris negali vaikščioti, jada tik vežimėliu. Kaimynė turi išvažiuoti visai dienai su reikalais ir prašo tavęs pagloboti berniuką. Kaip tu elgiesi?	0,396	0,339
8. Skambutis į duris. Pravėrus jas pamatai basą, pasimetusį berniuką. Šis verkdamas prašo padėti. Girtas tėvas stipriai sumušė jo mamą. Ką tu darai?	0,378	-0,07
9. Tavo gerą draugą paguldė į ligoninę net trims savaitėms. Jis neturi su kuo pasikalbėti, laukia nesulaukia lankytojų. Tu jam pažadėjai aplankyti sekmadienį. Sekmadienis. Laukia šalta, smarkiai lyja. Per TV rodys seniai lauktą filmą. Ką tu darai?	-0,04,	0,682
10. Tu išvargęs po ilgos dienos. Netikėtai paskambina tavo geras(-a) draugas(-ė). Jis/ji skundžiasi, kad vaikinai/mergina jį/ją paliko. tavo draugas(-ė) labai susikrimtęs(-usi) ir nori pasikalbėti. Ką tu darai?	-0,168	0,586
11. Klasės draugas paprašo padėti atlikti namų darbus. Kaip tu elgiesi?	0,207	0,510
12. Karštą vasaros dieną, tu ir tavo klasės draugas Vytas vaikštote parke. Vytas sako, kad ištroško, tu taip pat jautiesi ištroškęs. Taip jau atsitiko, kad savo krepšyje turi indą vandens, tačiau ten yra vienas "geras" gurkšnis vandens. Ką darai?	0,05	0,456

Faktoriui "altruizmas atskirties grupei" priklauso tokios situacijos (nr.1;2;3;4;5;6;7;8), kuriose respondentai modeliuoja savo elgseną pagelbstint nepažįstamam, atskirties grupės asmeniui pvz., nuo alkoholio apsvaigusiam žmogui, klasės atstumtajam, išmaldos prašančiam elgetai, fizinę negalią turinčiam asmeniui ir pan. Šis faktorius apima 16 % bendros sklaidos. Antrai grupei (altruizmas draugui) priklauso situacijos (nr.9;10;11;12), kuriose pagalbos reikia draugui ar klasės draugui, patekusiam į probleminę situaciją. Antras faktorius apima 13% bendros sklaidos.

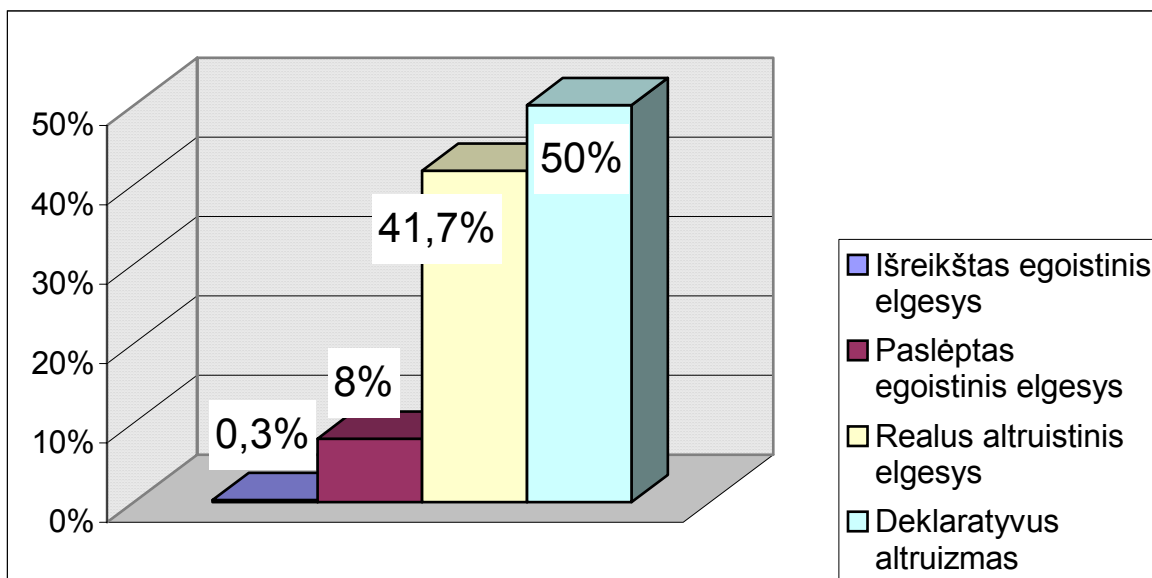
Nustačius, jog altruizmo struktūroje išsiskiria du faktoriai, buvo mėginta išsiaiškinti kaip altruistinis – egoistinis elgesys pasiskirsto atskiruose faktoriuose. Gauti rezultatai pateikiami 3 ir 4 pav.

3 pav. Vyresniųjų klasių mokinių egoistinio – altruistinio elgesio rodiklių pasiskirstymas faktoriuje “altruizmas atskirties grupei”

3 pav. duomenys rodo, jog, kai padėti reikia atskirties grupės asmeniui, vyresniųjų klasių mokiniai pasižymi paslėptu egoistiniu elgesiu (45,3%). Ir tik šiek tiek didesnė dalis tiriamųjų (46,3%) išreiškia realius altruistinius ketinimus.

Kai pagalbos reikia draugui net pusė visų apklaustųjų (50%) parodo deklaratyvų altruizmą, 41,7% respondentų išreiškia realų altruistinį elgesį. Ir tik 0,3% pasižymi išreikštu egoistiniu elgesiu (duomenys pateikiami 4 pav.)

4 pav. Vyresniųjų klasių mokinių altruistinio – egoistinio elgesio rodiklių pasiskirstymas faktoriuje “altruizmas draugui”

Išanalizavus 3 pav. ir 4 pav. duomenis, galima teigti, jog mokinių altruistinio – egoistinio elgesio rodikliai atskiruose faktoriuose pasiskirsto skirtingai. Tyrimo rezultatai parodė, jog, kai pagalbos reikia draugui net pusė visų apklaustųjų (50%) išreiškia deklaratyvų altruistinį elgesį, tačiau, kai padėti reikia atskirties grupės asmeniui deklaratyvų altruizmą parodo tik 4,7% apklaustųjų.

Net 45,3% moksleivių išreiškia paslėptą egoistinį elgesį, kai pagalbos į juos kreipiasi nepažįstami, tačiau, jei padėti prašo draugai - 8% moksleivių pasižymi paslėptu egoistiniu elgesiu.

Išreikštu egoistiniu elgesiu, kai padėti reikia atskirties grupės asmeniui, pasižymi 3,7% apklaustųjų, o kai pagalbos prašo draugai tik - 0,3 % moksleivių.

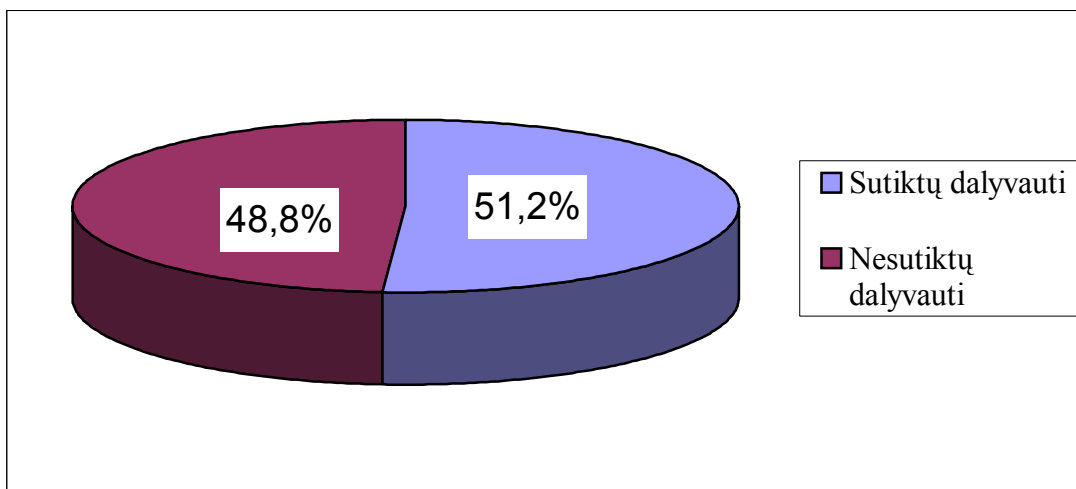
Apibendrinant gautus rezultatus, galima būtų teigti, jog tiriamieji deklaratyviu (perdėtu), realiu altruistiniu elgesiu pasižymi, kai pagalbos prašo draugai, klasės draugai, artimieji. O išreikštas, paslėptas egoistinis elgesys būdingas, kai pagalbos prašo nepažįstami.

Siekiant papildomai kontroliuoti altruizmą matuojančio testo duomenis, buvo naudotas socialinės provokacijos metodas. Juo buvo mėginta prognozuoti altruistinę elgseną ir išsiaiškinti ar tarp mokinių altruistinio elgesio (išmatuoto testu) ir prognozuojamos elgsenos yra ryšys.

Mokinių buvo klausta ar jie, vasaros atostogų metu, sutiktų dalyvauti pagalbos vienišiams seneliams akcijoje (kuri bus vykdoma Šiaulių miesto senelių globos namuose “Caritas”) bei kaip

dažnai (vieną kartą apskritai; kartą per mėnesį; kartą per dvi savaites; kartą per savaitę) galėtų jiems padėti.

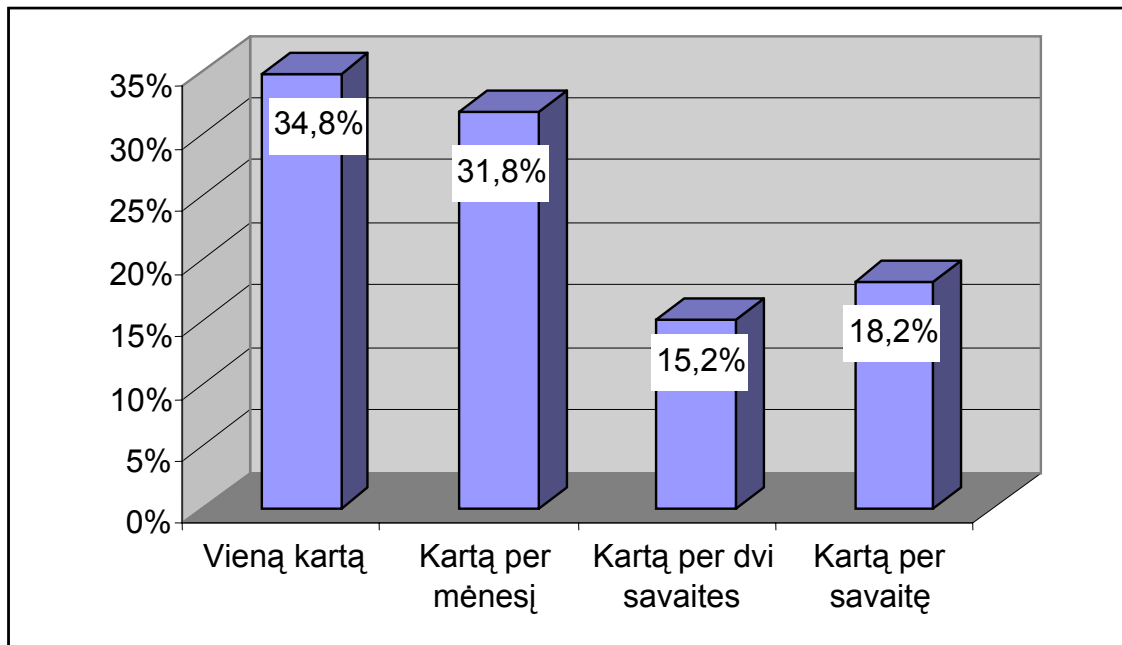
Mokinių atsakymai į klausimą „ar sutiktų dalyvauti pagalbos vienišiams seneliams akcijoje“, pateikiami 5 pav.

5 pav. **Mokinių, (ne)sutikusių pagelbėti seneliams, procentinė išraiška**

Gauti rezultatai rodo, jog 51,2% visų apklaustųjų sutiktų dalyvauti pagalbos vienišiams seneliams akcijoje. Tačiau net 48,8% respondentų teigė, jog akcijoje nedalyvautų. Galbūt mokinių pasirinkimui (dalyvauti akcijoje ar ne) įtakos turėjo tai, jog ji organizuojama vasaros metu. Reikšminga ir tai, jog verbaliai modeliuotose situacijose didžioji dalis respondentų pasižymėjo realiu altruistiniu elgesiu, tačiau teikti realią pagalbą beveik pusė visų tiriamųjų atsisako.

Į klausimą „Kaip dažnai sutiktum padėti seneliams“ respondentų (sutikusių dalyvauti akcijoje) atsakymai pasiskirsto taip (6 pav.):

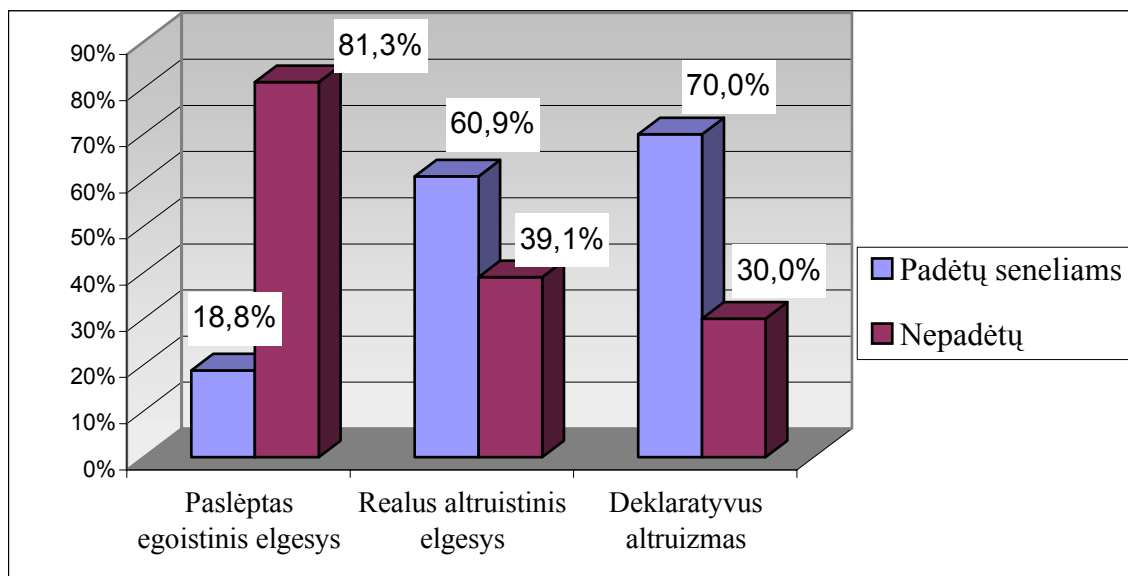

6 pav. **Kaip dažnai sutiktum padėti seneliams?**

Iš 6 pav. matyti, jog dauguma moksleivių senelių namuose apsilankytų ir jiems padėtų tik vieną kartą apskritai. Taip teigė 34,8% apklaustųjų, sutikusių dalyvauti akcijoje. Kartą per mėnesį senelių namuose apsilankytų 31,8% respondentų, kartą per dvi savaites - 15,2% moksleivių. 18,2% respondentų nurodė, jog senelių namuose lankytųsi kartą per savaitę. Apibendrinant galima būtų pasakyti, jog didžioji dalis respondentų, sutikusių dalyvauti akcijoje, senelių namuose apsilankytų ir jiems padėtų tik vieną kartą apskritai arba kartą per mėnesį.

Svarbu buvo išsiaiškinti ar tarp mokinių altruistinio elgesio (išmatuoto testu) ir prognozuojamos elgsenos yra ryšys. Tyrimo rezultatai parodė, jog yra vidutinio stiprumo ($r=0,358$) statistiškai reikšmingas ryšys ($p<0,0001$).

Vyresniųjų klasių mokinių altruistinio elgesio ir prognozuojamos elgsenos rodikliai pateikiami 7 pav.

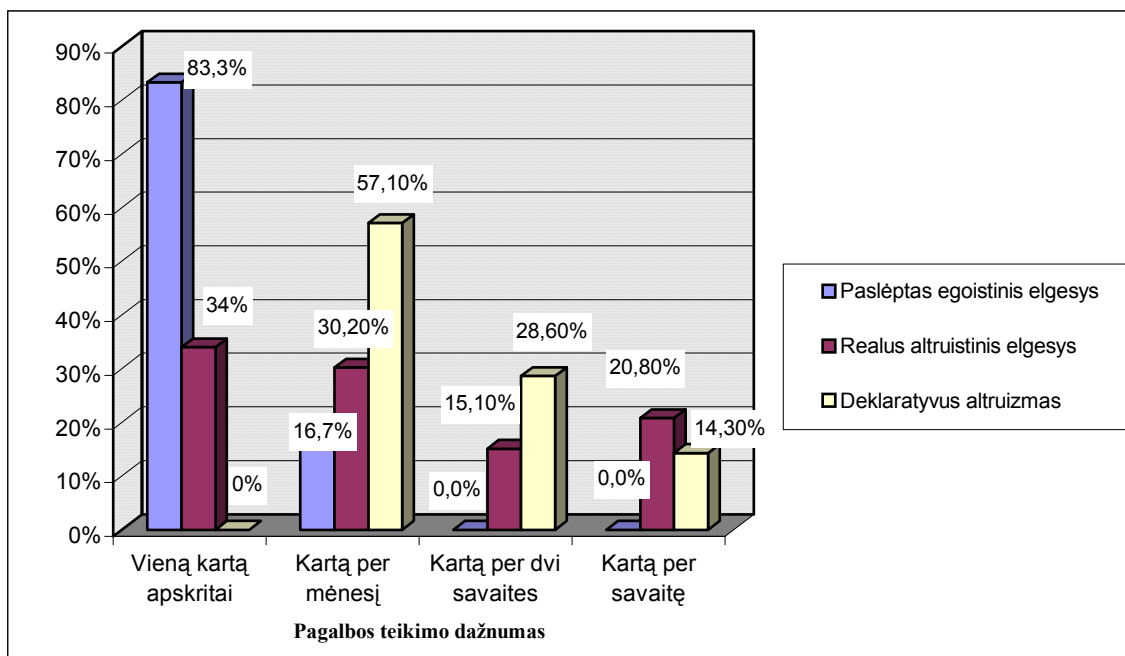

7 pav. Vyresniųjų klasių mokinių altruistinio elgesio ir prognozuojamos elgsenos rodikliai

Iš 7 pav. matyti, jog 60,9% respondentų, kurie modeliuotose situacijose išreiškė realų altruizmą, sutinka dalyvauti pagalbos vienišiams seneliams akcijoje. 39,1% teigia, jog akcijoje nedalyvautų, nors verbaliai modeliuotose situacijose išreiškė realų altruistinį elgesį. Tyrimo rezultatai rodo, jog 30% respondentų, kurie modeliuotose situacijose išreiškė deklaratyvų altruizmą, realiai padėti (seneliams) atsisako. Tačiau daugiau nei pusė (70%) tiriamųjų, kuriems būdingas deklaratyvus altruistinis elgesys, dalyvauti akcijoje sutiko. Mokiniai, kurie verbaliai modeliuotose situacijose išreiškė paslėptą egoistinį elgesį, seneliams padėti taip pat atsisakė (81,3%). Ir tik 18,8% apklaustųjų, pasižymintį paslėptu egoistiniu elgesiu, pagalbos (vienišiams seneliams) akcijoje dalyvautų.

Apibendrinant gautus rezultatus, galima būtų teigti, realią pagalbą (t.y. padėti seneliams) labiau linkę teikti tie respondentai, kurie verbaliai modeliuotose situacijose išreiškė realų bei deklaratyvų altruistinį elgesį. O dauguma mokinių, kurie pasižymėjo paslėptu egoistiniu elgesiu, dalyvauti pagalbos vienišiams seneliams akcijoje atsisakė.

Kaip dažnai sutiktų padėti seneliams skirtingais altruizmo lygiais pasižymintys moksleiviai, pateikiama 8 pav.

8 pav. **Moksleivių egoistinio-altruistinio elgesio ir pagalbos teikimo dažnumo santykis**

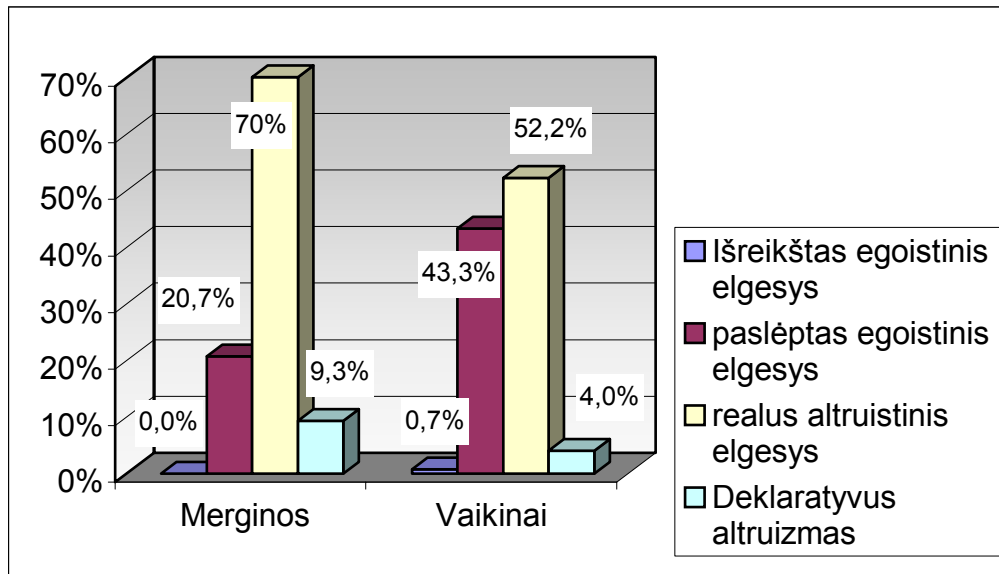
8 pav. duomenys rodo, jog mokiniai, kuriems būdingas paslėptas egoistinis elgesys, seneliams padėtų vieną kartą apskritai (83,3%) arba lankytųsi senelių namuose vieną kartą per mėnesį (16,7%). Dažniau, t.y. kartą per dvi savaites, kartą per savaitę lankytųsi mokiniai, kuriems būdingas deklaratyvus bei realus altruistinis elgesys.

Tyrimo rezultatai parodė, jog tarp vyresniųjų klasių mokinių egoistinio-altruistinio elgesio ir pagalbos teikimo dažnumo yra vidutinio stiprumo ($r=0,314$) statistiškai nereikšmingas ryšys ($p>0,05$).

Išryškėjo tendencija: kuo aukštesnis mokinių altruizmo lygis, tuo dažniau teikiama pagalba. Deklaratyviu bei realiu altruistiniu elgesiu pasižymintys moksleiviai dažniau lankytųsi senelių namuose, nei tie, kuriems būdingas paslėptas egoistinis elgesys.

Tyrimu buvo siekiama išsiaiškinti ar priklauso altruistinio – egoistinio elgesio apraiškos nuo socialinių demografinių, edukacinių (lyties, vaikų šeimoje skaičiaus, klasės) kintamųjų.

Kaip altruistinio – egoistinio elgesio apraiškos pasiskirsto pagal lytį (%), pateikiama 9 pav.

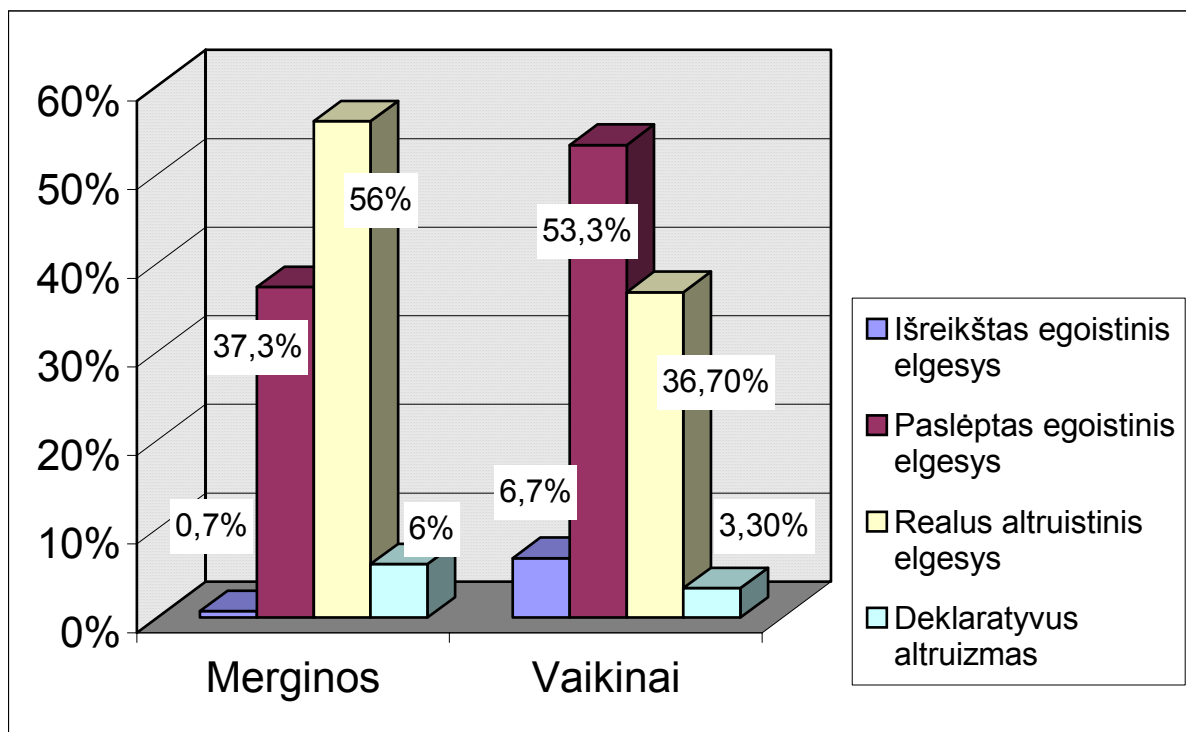
9 pav. Altruistinio-egoistinio elgesio apraiškų pasiskirstymas pagal lytį %

Iš 9 pav. matyti, jog išreikštu egoistiniu elgesiu pasižymi 0,7% visų apklaustų vaikinių, tuo tarpu išreikšto egoizmo neparodė nė viena mergina. Paslėptais egoistiniais ketinimais pasižymi 43,3% vaikinių ir perpus mažiau merginų (20,7%). Gauti rezultatai rodo, jog išreikštas egoistinis ir paslėptas egoistinis elgesys labiau būdingesnis vaikinams nei merginoms. Tuo tarpu realų altruizmą išreiškė daugiau merginų (70 %) (nei 52,2% vaikinių). Iš gautų rezultatų matyti, jog deklaratyvus altruistinis elgesys taip pat būdingesnis merginoms (9,3%) nei vaikinams (4%).

Analizuojant altruistinio elgesio pasireiškimo pobūdį pagal lytį, paaiškėjo, jog yra statistiškai reikšmingų skirtumų ($\chi^2=20,23$; $df=3$; $p<0,0001$).

Tyrimo rezultatai parodė, jog merginos yra altruistiškesnės nei vaikinai.

Lyginant altruistinio-egoistinio elgesio apraiškų pasiskirstymą pagal lytį, buvo svarbu išsiaiškinti kaip mokinių altruistinio – egoistinio elgesio rodikliai pasiskirsto atskiruose faktoriuose (10 pav. ir 11 pav.).

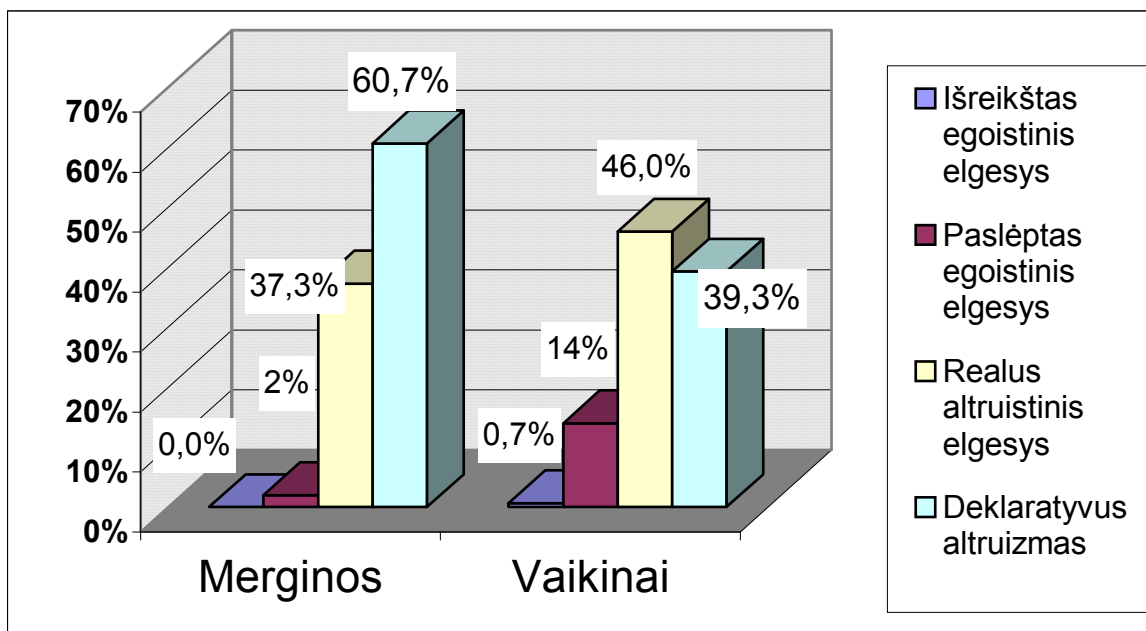

10 pav. Altruistinio elgesio apraiškų pasiskirstymas pagal lytį faktoriuje “altruizmas atskirties grupei”

Rezultatai rodo, jog lyties atžvilgiu altruistinio elgesio apraiškų pasiskirstymas (faktoriuje “altruizmas atskirties grupei”) statistiškai reikšmingai skiriasi ($\chi^2=18,79$; $df=3$; $p<0,0001$). Kai pagalbos reikia atskirties grupės asmenims, išreikštu bei paslėptu egoistiniu elgesiu pasižymi žymiai daugiau vaikinių nei merginų.

Tačiau realus (56%) bei deklaratyvus (6%) altruistinis elgesys žymiai būdingesnis merginoms nei vaikinams (realus 36,7%; deklaratyvus (3,3%)).

Altruistinio elgesio apraiškų pasiskirstymas pagal lytį (%) faktoriuje “altruizmas draugui”, pateikiamas 11 pav.

11 pav. Altruistinio elgesio apraiškų pasiskirstymas pagal lytį, faktoriuje “altruizmas draugui”

Rezultatai rodo, jog lyties atžvilgiu altruistinio elgesio apraiškų pasiskirstymas (faktoriuje “altruizmas draugui”) statistiškai reikšmingai skiriasi ($\chi^2=22,68$; $df=3$; $p<0,0001$). Kai reikia padėti draugui, deklaratyviu altruistiniu elgesiu labiau pasižymi merginos (60,7%) nei vaikinai (39,3%), tačiau realus altruistinis elgesys būdingesnis vaikinams (46%) nei merginoms (37,3%). Paslėptu egoistiniu elgesiu pasižymi 2% visų apklaustų merginų, kai tuo tarpu vaikinų net - 14%. Išreikštas egoistinis elgesys taip pat būdingesnis vaikinams (0,7%).

Lyginant 10 pav. ir 11 pav. duomenis galima teigti, jog atskiruose faktoriuose (“altruizmas atskirties grupei” ir “altruizmas draugui”) vyresniųjų klasių mokinių altruistinio - egoistinio elgesio rodikliai pasiskirsto skirtingai. T. y., jeigu padėti reikia draugui daugiau nei pusė (60,7%) visų apklaustų merginų išreiškia deklaratyvų altruizmą, tačiau, jei pagalbos reikia atskirties grupės asmenims - deklaratyvus altruizmas būdingas tik 6 % merginų.

Vaikinų deklratyvaus altruizmo raiška taip pat skiriasi, tai priklauso nuo to, kam reikalinga pagalba. Jei padėti reikia draugui deklaratyvų altruizmą išreiškia 39,3% visų apklaustų vaikinų, tačiau, jei padėti reikia atskirties grupės asmenims tik 3,3% vaikinų būdingas deklaratyvus altruizmas.

Kai pagalbos prašo nepažįstami net 37,3% merginų išreiškia paslėptą egoistinį elgesį, tačiau, jeigu padėti reikia draugams, paslėptas egoistinis elgesys būdingas tik 2% visų apklaustų merginų.

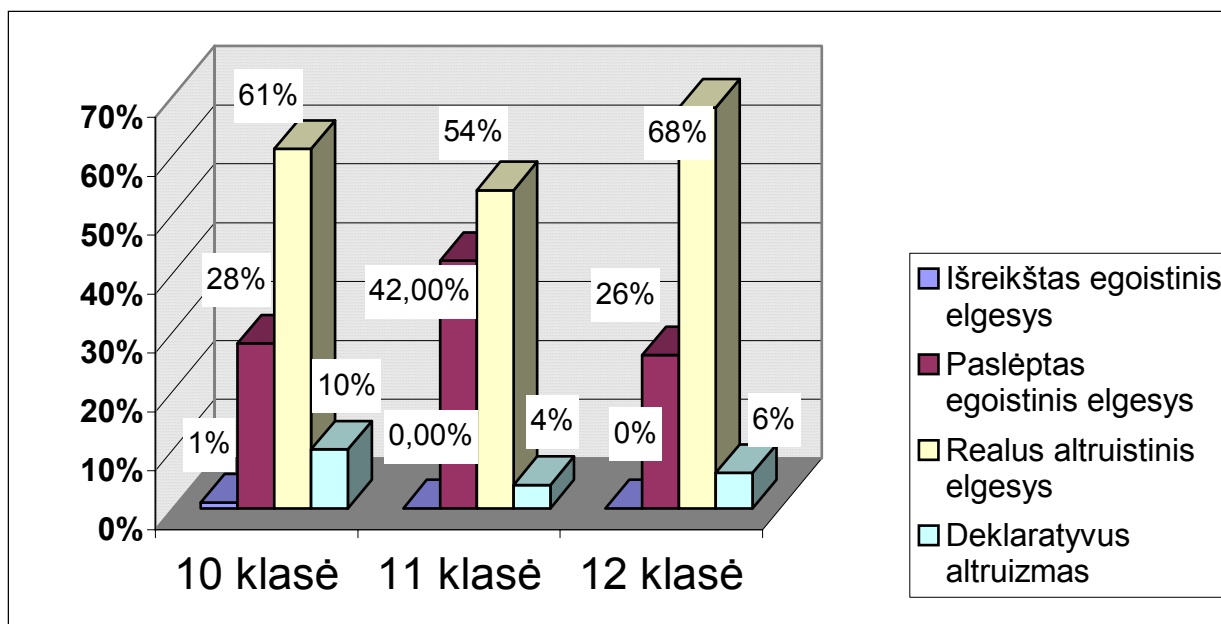
Kai reikia padėti atskirties grupei daugiau nei pusė (53,3%) visų apklaustų vaikinų pasižymi paslėptu egoistiniu elgesiu, tačiau kai padėti reikia draugui, šis skaičius sumažėja (14%).

Taigi galima daryti išvadą, jog, kai pagalbos reikia draugui, tiriamieji pasižymi realiu ir deklaratyviu (perdėtu) altruistiniu elgesiu. O išreikštas bei paslėptas egoistinis elgesys labiau išryškėja, kai pagalbos reikia atskirties grupės asmenims. Tyrimas dar kartą patvirtino, jog pagalbos teikimas priklauso nuo to, kam ji reikalinga. Dažniau padedama draugams, artimiesiems, pažįstamiems, rečiau, kai jos prašo svetimi. Taip pat tyrimo rezultatai parodė, jog merginos yra altruistiškesnės nei vaikinai. Joms labiau būdingas realus altruistinis elgesys, o vaikinams - išreikštas egoistinis bei paslėptas egoistinis elgesys. Merginos yra labiau linkusios teikti pagalbą, nesvarbu, kam jos reikėtų: draugui ar atskirties grupės asmeniui. Šio tyrimo rezultatai patvirtino ir mokslinėje literatūroje aptinkamus faktus, jog altruistinis elgesys priklauso nuo lyties: dažniau linkusios teikti pagalbą moterys. Psichologų atlikti tyrimai parodė (Mayers, 2000), jog kai potencialus pagalbinkas buvo vyras, tai “nukentėjusios” moterys turėjo daugiau galimybių tikėtis pagalbos. Kada potencialus pagalbinkas moteris, tai pagalbos vienodai gali tikėtis ir “nukentėję” vyrai, ir “nukentėjusios” moterys. Taigi moterys yra labiau linkusios teikti pagalbą nei vyrai.

Tyrimu buvo siekta išsiaiškinti ar altruistinis elgesys priklauso nuo edukacinių veiksnių (klasės).

Lyginant tyrimo dalyvavusių moksleivių altruistinio elgesio pobūdį pagal klases, paaiškėjo, jog nėra statistiškai reikšmingų skirtumų ($p > 0,05$).

Altruistinio elgesio apraiškų rodikliai skirtingose klasėse pateikiami 12 pav.

12 pav. Vyresniųjų klasių mokinių altruistinio elgesio apraiškų rodikliai skirtingose klasėse

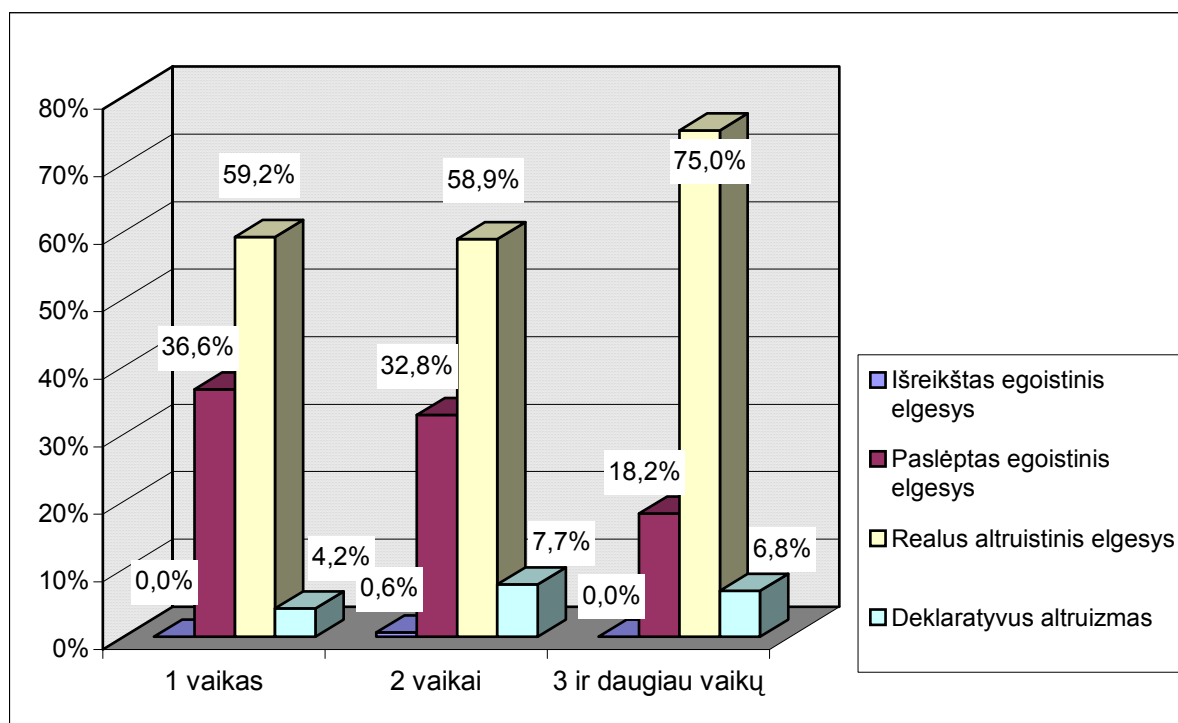
Iš 12 pav. matyti, jog vyresniųjų klasių moksleiviams būdingas realus altruistinis elgesys: jį išreiškė 61% visų apklaustų dešimtokų, 54% - vienuoliktokų ir 68% visų apklaustų dvyliktos klasės moksleivių. Tyrimo rezultatai rodo, jog realų altruistinį elgesį išreiškė daugiau dvyliktos, nei vienuoliktos ar dešimtos klasės moksleivių. Tačiau deklaratyvus altruizmas būdingesnis 10 kl. (10%), nei vienuoliktos (4%) ar dvyliktos klasės (6%) moksleiviams. Galbūt galima būtų daryti prielaidą, jog vyresni moksleiviai (t.y. 12 kl.) realistiškiau įvertina savo galimybes ir todėl mažiau linkę kelti deklaratyvius lozungus apie pagalbą kietiems.

Lyginant vyresniųjų klasių mokinių paslėpto egoistinio elgesio rodiklius skirtingose klasėse, paaiškėjo, jog paslėptu egoistiniu elgesiu labiau pasižymi 11- os (42%) nei 10 kl. (28%) ar 12 kl. (26%) moksleiviai.

Išreikštas egoistinis elgesys būdingas tik 1% apklaustųjų. Jį išreiškė 10 kl. moksleiviai.

Tyrimu siekta išsiaiškinti ar altruistinio – egoistinio elgesio apraiškos turi įtakos vaikų skaičius šeimoje.

Egoistinio – altruistinio elgesio rodikliai pagal vaikų šeimoje skaičių pateikiami 13 pav.

13 pav. Vaikų skaičiaus tiriamųjų šeimoje įtaka egoistinio-altruistinio elgesio apraiškoms

Gauti tyrimo rezultatai rodo (13 pav.), jog realiu altruistiniu elgesiu, sprendžiant teste pateiktas situacijas, labiau pasižymėjo tie apklaustieji, kurie gyvena daugiavaikėse šeimose (75%). Deklaratyvus altruistinis elgesys būdingesnis tiems apklaustiesiems, kurie auga dviejų (7,7%), trijų

(ir daugiau) vaikų (6,8%) šeimose, o mažiau būdingas - vienturčiams (4,2%). Išreikštą egoistinį elgesį parodė tik tie respondentai, kurie gyvena dviejų vaikų šeimoje (0,6%).

Iš 13 pav. pateiktų duomenų matyti, jog paslėptą egoistinį elgesį išreiškė daugiau vienturčiai (36,6%) nei tie aplaustieji, kurie gyvena daugiavaikėse (18,2%) ar dviejų vaikų šeimose (32,8%).

Analizuojant vaikų skaičiaus šeimoje įtaką altruistinio elgesio raiškai, paaiškėjo, jog statistiškai reikšmingų skirtumų nėra ($p > 0,05$).

Apibendrinant tyrimo duomenis, galima būtų teigti, jog paslėptais egoistiniais ketinimais labiau pasižymi vienturčiai. Apklaustieji, augantys dviejų vaikų ar daugiavaikėse šeimose dažniau išreiškia realų ir deklaratyvų altruizmą.

Apibendrinant galima būtų teigti, jog iš visų požymių tik lytis siejasi su altruistiniu elgesiu. Lyginant altruistinio elgesio apraiškas (tik) pagal lytį buvo nustatyti statistiškai reikšmingi skirtumai.

3.2. Vyresniųjų klasių mokinių asmenybės empatiškumo ypatumai

3.2.1. Tyrimo organizavimas, metodika, tiriamieji

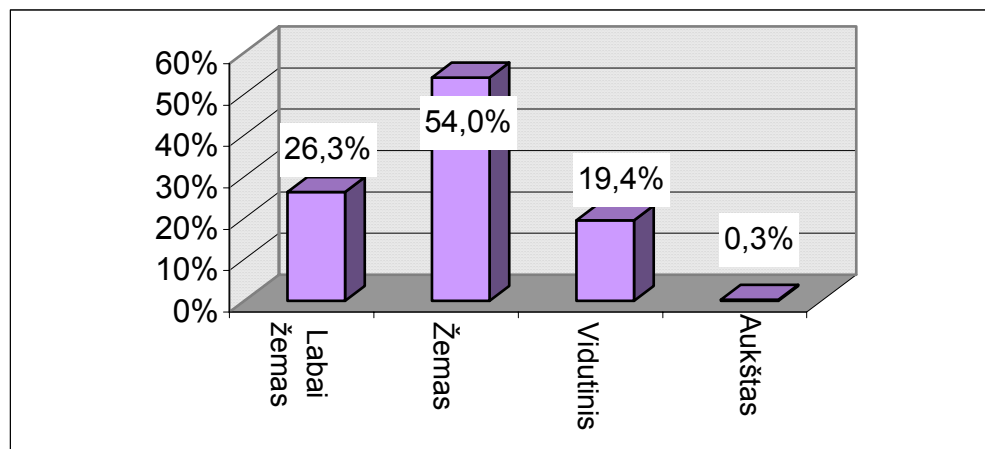
Mokinių asmenybės empatiškumo lygiams tirti taikytas V. V. Boiko (Бойко В. В.) empatinių galimybių lygio testas. Testą sudarė 36 teiginiai. Vieni jų atspindi empatiškumą (pvz.: “Aš nuliūstu, kai matau verkiantį žmogų”; Aš prarandu dvasinę pusiausvyrą, jeigu aplinkiniai yra kažkuo prislėgti” ir pan.), kiti priešingai – nesugebėjimą įsijausti, suprasti kitą (pvz.: “Aš retai imu į širdį savo draugų problemas”; “Paprastai aš lieku ramus, jei aplinkiniai ima nervintis”; “Kai draugai pradeda kalbėti apie savo nemalonumus, aš linkęs nukreipti pokalbį” ir pan.). Respondentai turėjo įvertinti kiekvieną teiginį, pažymėdami atsakymą taip arba ne. Atlikdami testą, mokiniai galėjo surinkti nuo 0 iki 36 balų. Remiantis duomenimis, buvo nustatyti mokinių empatiškumo lygiai:

- nuo 0 iki 14 balų – labai žemas empatiškumo lygis;
- nuo 15 iki 21 – žemas empatiškumo lygis;
- nuo 22 iki 29 – vidutinis;
- nuo 30 iki 36 – aukštas empatiškumo lygis.

3.2.2. Tyrimo rezultatai, jų analizė

Tyrimu buvo siekta išsiaiškinti, koks empatijos lygis dominuoja tarp respondentų, kaip jie pasiskirsto pagal empatijos pasireiškimo laipsnį.

Gauti rezultatai pateikti 14 pav.

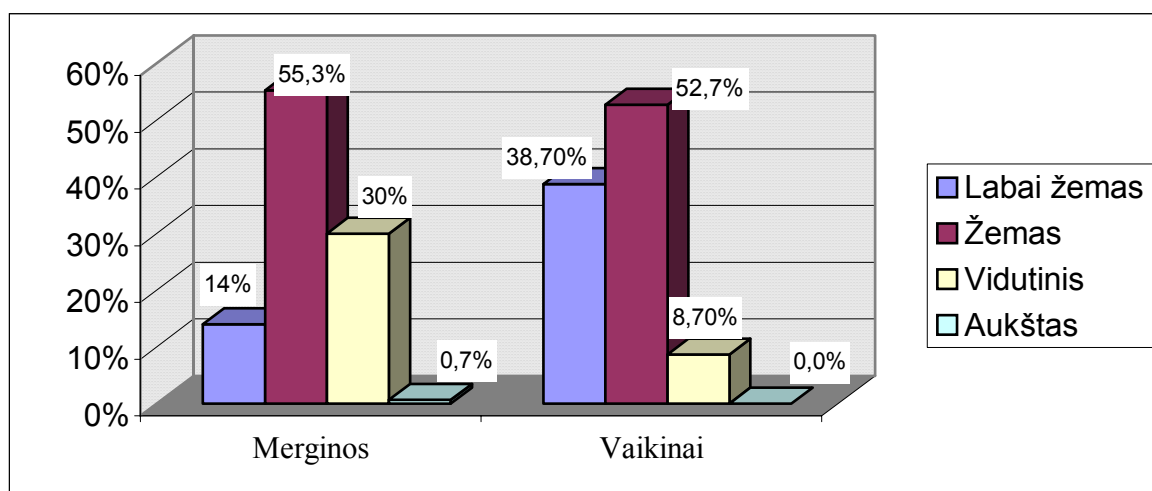
14 pav. Vyresniųjų klasių mokinių empatijos lygiai (%)

14 pav. duomenys rodo, kad dauguma tyrimo dalyvių (54 %) priskirti žemam ir labai žemam (26,3%) empatijos lygiams. Mažiau nei penktadalis (19,4%) visų respondentų pasižymi vidutiniu empatijos lygiu. O aukštas empatijos lygis būdingas tik 0,3% visų apklaustųjų. Lyginant gautus rezultatus akivaizdu, kad neempatiškų tiriamųjų esama žymiai daugiau negu empatiškų.

Tyrimu buvo siekiama išsiaiškinti ar socialiniai - demografiniai, edukaciniai kintamieji (lytis, vaikų skaičius šeimoje, klasė) turi įtakos asmenybės empatiškumui.

Lyginant vyresniųjų klasių mokinių asmenybės empatiškumo lygius lyties atžvilgiu, paaiškėjo, jog yra statistiškai reikšmingų skirtumų ($\chi^2=36,08$; $df=3$; $p<0,0001$).

Empatiškumo lygių pasiskirstymas pagal lytį pateikiamas 15 pav.

15 pav. Vyresniųjų klasių moksleivių empatiškumo lygių pasiskirstymas pagal lytį

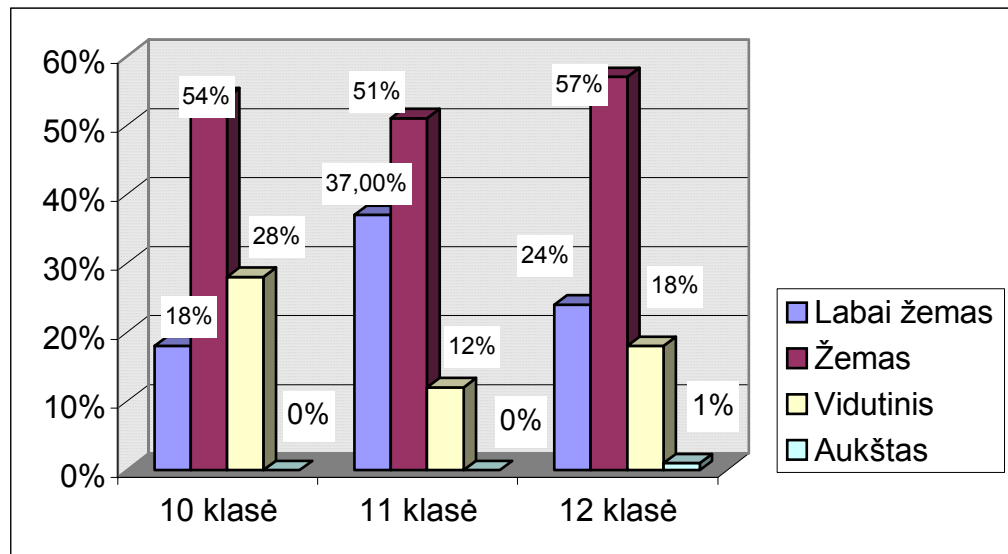
Iš 15 pav. matyti, jog aukštu empatijos lygiu nepasižymi nė vienas vaikinai, kai tuo tarpu merginų - 0,7%. Vidutinis empatijos lygis taip pat labiau būdingas merginoms nei vaikinams. Gauti duomenys rodo, jog net 30% merginų pasižymi vidutiniu empatijos lygiu, vaikinų – tik 8,7%. Labai žemas empatijos lygis žymiai būdingesnis vaikinams (38,7%) nei merginoms 14%. Tačiau žemu empatijos lygiu pasižymi šiek tiek daugiau merginų (55,3%) nei vaikinų (52,7%).

Apibendrinant gautus rezultatus, galima teigti, jog tyrime dalyvavusios merginos yra kur kas empatiškesnės, nei vaikinai. Merginoms labiau būdingas vidutinis ir aukštas empatijos lygis, o vaikinams – labai žemas. Remiantis gautais rezultatais galima būtų teigti, jog merginos yra jautresnės, nei vaikinai, jos geba labiau suprasti kito žmogaus išgyvenimus, įsivaizduoti save kito asmens padėtyje.

Šis tyrimas patvirtino T. Gavrilovos atlikto tyrimo duomenis, jog merginos yra empatiškesnės nei vaikinai.

Mokslinėje literatūroje aptikta faktų, patvirtinančių tai, jog empatiškumo lygis priklauso nuo amžiaus, todėl tyrimu mėginta išsiaiškinti, koks empatijos lygis būdingas dešimtos, vienuoliktos, dvyliktos klasės moksleiviams. Lyginant vyresniųjų klasių mokinių empatiškumo rodiklius skirtingose klasėse paaiškėjo, jog yra statistiškai reikšmingų skirtumų ($x^2=16,26$; $df=6$; $p<0,012$).

Kaip vyresniųjų klasių mokinių empatiškumo rodikliai pasiskirsto skirtingose klasėse, pateikiama 16 pav.

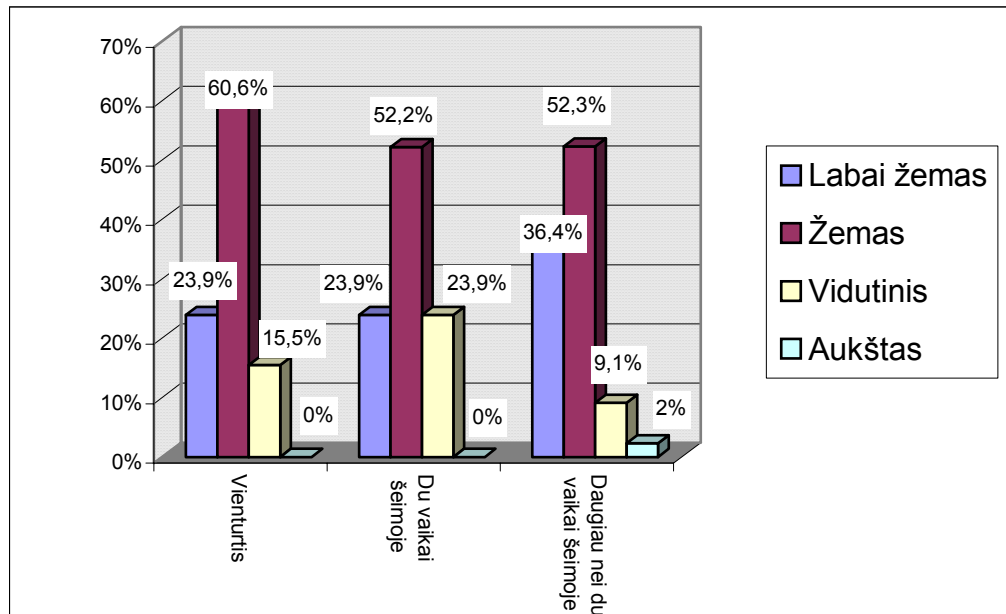
16 pav. Vyresniųjų klasių mokinių empatiškumo rodikliai skirtingose klasėse

16 pav. duomenys rodo, jog vyresniųjų klasių mokiniams aukštas empatijos lygis nėra būdingas. Juo pasižymi tik 1% dvyliktokų. Vidutiniu empatijos lygiu pasižymi daugiau 10 klasės (28%) nei 11 (12%) ar 12 (18%) klasės moksleivių.

Gauti rezultatai parodė, jog žemas ir labai žemas empatijos lygis labiau būdingas vienuoliktos nei dešimtos ar dvyliktos klasės moksleiviams. Galima būtų daryti prielaidą, jog tai įtakoja adaptacijos momentas: vienuoliktos klasės mokiniai patenka į naujai sudarytas (pagal profilius) klases, yra labiau susirūpinę savimi, todėl tampa mažiau jautrūs aplinkai.

Tyrimu buvo siekiama išsiaiškinti ar asmenybės empatiškumui turi įtakos vaikų skaičius šeimoje. Lyginat empatiškumo lygių pasiskirstymą pagal šį požymį, paaiškėjo, jog yra statistiškai reikšmingų skirtumų ($x^2=13,42$; $df=6$; $p<0,037$).

Kaip empatiškumo lygiai pasiskirsto pagal vaikų skaičių šeimoje pateikiama 17 pav.

17 pav. **Vaikų skaičiaus šeimoje įtaka asmenybės empatiškumui**

17 pav. duomenys rodo, jog žemas empatijos lygis būdingesnis respondentams, kurie yra vieninteliai vaikai šeimoje (60,6%), nei tiems, kurie auga dviejų vaikų (52,2%) ar daugiavaikėse šeimose (52,3%). Vidutinis empatijos lygis labiau būdingas moksleiviams, augantiems dviejų vaikų šeimoje (23,9%), nei vienturčiams (15,5%). O aukštam empatijos lygiui priskirti tik tie respondentai, kurie gyvena daugiavaikėse šeimose (2,3%).

Siekiant labiau patikrinti vaikų skaičiaus šeimoje įtaką asmenybės empatiškumui, būtų tikslinga suvienodinti tiriamųjų skaičių pagal šį požymį.

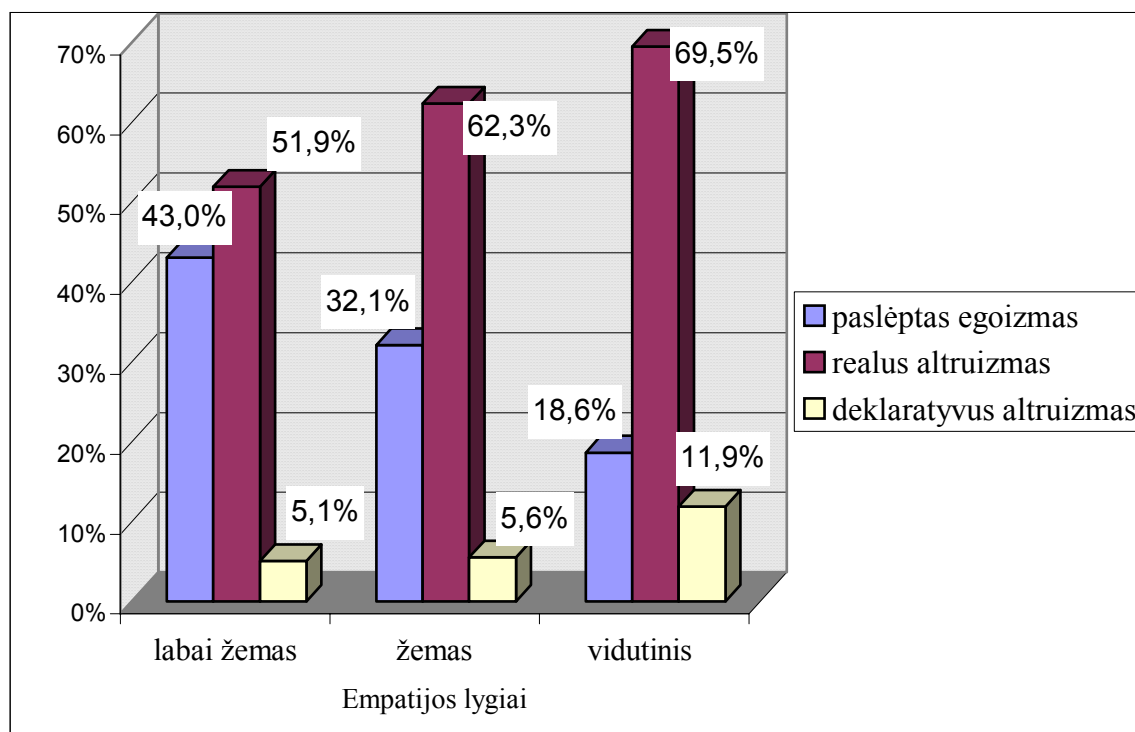
Apibendrinant galima daryti išvadą, jog socialiniai – demografiniai, edukaciniai kintamieji turi įtakos asmenybės empatiškumui. Nustatyti statistiškai reikšmingi skirtumai lyties, klasės, vaikų skaičius šeimoje atžvilgiu.

3.3. Vyresniųjų klasių mokinių altruistinio elgesio ir asmenybės empatiškumo sąsajos

Mokslinėje literatūroje (Batson, 1998; Myers, 2000; Suslavičius, 1998) aptikta faktų, patvirtinančių tai, jog kitiems dažniau padeda tie asmenys, kurie pasižymi didesniais empatiniais gebėjimais. Todėl tyrimu buvo mėginta išsiaiškinti ar egzistuoja ryšys tarp altruistinio elgesio ir asmenybės empatiškumo bei kaip empatijos apraiškos siejasi su jaunuolių altruistiniais ketinimais.

Atlikus koreliacinę analizę (koreliacija su 0,01 reikšmingumo lygmeniu) paaiškėjo, jog tarp empatijos ir altruizmo yra labai slipnas, tačiau statistiškai reikšmingas ryšys ($r = 0,184$; $p < 0,001$).

Kaip pasiskirsto vyresniųjų klasių mokinių altruistinio – egoistinio elgesio bei asmenybės empatiškumo lygiai, pateikiama 18 pav.

18 pav. Vyresniųjų klasių mokinių altruistinio elgesio ir asmenybės empatiškumo ryšys

Išanalizavus 18 pav. duomenis, galima teigti, jog altruistinis elgesys aiškiai koreliuoja su asmenybės empatiškumu. Rezultatai rodo, jog kylant empatijos lygiui daugėja realų altruistinių elgesį bei deklaratyvų altruizmą išreiškiančių respondentų skaičius. Realus (69,5%) bei deklaratyvus (11,9%) altruizmas labiau būdingas tiems respondentams, kurie priskirti vidutiniam empatijos lygiui. Pastebima ir atvirkštinė tendencija: kuo žemesnis empatijos lygis, tuo daugiau respondentų išreiškia paslėptą egoistinį elgesį. Juo pasižymi, net 43% respondentų, priskirtų labai žemam

empatijos lygiui, kai tuo tarpu žemam – 32,1%. Ir tik – 18,6% respondentų pasižymi paslėptu egoistiniu elgesiu, kuriems būdingas vidutinis empatijos lygis.

Apibendrinant gautus rezultatus galima būtų teigti, jog respondentai, kuriems būdingas vidutinis empatijos lygis, rinkosi realų altruistinį elgesį žyminčius situacijų sprendimo būdus, o mokiniai, priskirti žemam ir labai žemam empatijos lygiams labiau rinkosi egoistinį elgesį žyminčius situacijų sprendimo būdus. Būtent tai ir rodo asmenybės empatiškumo bei noro padėti kitiems sąsajų tendencijas. Kuo aukštesnis empatijos lygis, tuo labiau norima kitam padėti.

Gauti tyrimo rezultatai tik dar kartą patvirtino mokslinėje literatūroje aptinkamus faktus, jog empatiškumas sąlygoja altruistinį elgesį, siekimą padėti kitam.

Tyrimu buvo siekta išsiaiškinti empatijos ir altruistinio-egoistinio elgesio (atskiruose faktoriuose) ryšį. Paaiškėjo, jog empatija labiau koreliuoja su altruizmu atskirties grupei ($r = 0,246$; $p < 0,000$) nei su altruizmu draugui. Tarp empatijos ir altruizmo draugui yra teigiamas, statistiškai reikšmingas, tačiau labai silpnas ryšys ($r = 0,152$; $p < 0,008$).

Remiantis gautais tyrimo rezultatais, galima teigti, jog respondentai labiau linkę įsijausti ir padėti atskirties grupės asmenims. Galbūt tai galima būtų paaiškinti socialinių normų koncepcija. Šios koncepcijos šalininkai mano, kad altruistinį elgesį skatina ir lemia visuomenėje veikiančios taisyklės, kurios skelbia, jog privalu padėti tiems, kuriems labiausiai tos pagalbos reikia (pvz., senokams, neįgaliesiems, vaikams, ligoniams, patekusiems į bėdą ir pan.).

Išvados

1. Remiantis tyrimų rezultatais, galima teigti, kad keltos hipotezės iš dalies pasitvirtino, Gauti rezultatai parodė, jog vyresniųjų klasių mokiniams nėra būdingas aukštas altruizmo bei empatijos lygis. Išryškėjo tendencijos, rodančios altruistinio elgesio sąsajas su asmenybės empatiškumu. Paaiškėjo, jog socialiniai demografiniai edukaciniai kintamieji turi įtakos asmenybės empatiškumui bei altruistiniam elgesiui.
2. Analizuojant moksleivių altruistinius ketinimus nustatyta, jog tik labai maža dalis tiriamųjų išreiškė deklaratyvų altruizmą. Daugiau nei pusė visų tiriamųjų (61%) verbaliai modeliuotose situacijose išreiškė realų altruistinį elgesį. Paslėptu egoistiniu elgesiu pasižymėjo trečdalis respondentų.
3. Atlikus faktorinę analizę, altruizmo struktūroje išryškėjo du labai reikšmingi faktoriai, kurie sąlyginai buvo įvardinti kaip: altruizmas atskirties grupei ir altruizmas draugui. Paaiškėjo, jog vyresniųjų klasių mokinių altruistinio-egoistinio elgesio rodikliai atskiruose faktoriuose pasiskirsto skirtingai. Kai pagalbos prašo draugai, klasės draugai, artimieji, respondentai labiau pasižymi deklaratyviu, realiu altruistiniu elgesiu, o, kai pagalbos prašo atskirties grupės asmenys, išauga išreikštą bei paslėptą egoistinį elgesį išreiškiančių respondentų skaičius.
4. Nustatyta, jog tarp mokinių altruistinio elgesio (išmatuoto testu) ir prognozuojamos elgsenos yra vidutinio stiprumo ($r=0,358$) statistiškai reikšmingas ryšys ($p<0,0001$). Tyrimo rezultatai parodė, jog realią pagalbą (t.y. padėti seneliams) labiau linkę teikti tie respondentai, kurie verbaliai modeliuotose situacijose išreiškė realų bei deklaratyvų altruistinį elgesį. O dauguma mokinių, kurie pasižymėjo paslėptu egoistiniu elgesiu, dalyvauti pagalbos vienišiams seneliams akcijoje atsisakė.
5. Tyrimo rezultatai parodė, jog tarp vyresniųjų klasių mokinių egoistinio-altruistinio elgesio ir pagalbos teikimo dažnumo yra vidutinio stiprumo ($r =0,314$) statistiškai nereikšmingas ryšys ($p > 0,05$). Išryškėjo tendencija: kuo aukštesnis mokinių altruizmo lygis, tuo dažniau teikiama pagalba. Deklaratyviu bei realiu altruistiniu elgesiu pasižymintys moksleiviai dažniau lankytusi senelių namuose, nei tie, kuriems būdingas paslėptas egoistinis elgesys.
6. Lyginant tyrime dalyvavusių moksleivių altruistinio elgesio pobūdį pagal klases bei pagal vaikų šeimoje skaičių, paaiškėjo, jog nėra statistiškai reikšmingų skirtumų.
7. Tačiau analizuojant altruistinio elgesio pasireiškimo pobūdį pagal lytį, paaiškėjo, jog statistiškai reikšmingų skirtumų yra. Tyrimo rezultatai parodė, jog išreikštas egoistinis ir

- paslėptas egoistinis elgesys labiau būdingesnis vaikinams nei merginoms. Tuo tarpu realų bei deklaratyvų altruizmą išreiškė daugiau merginų nei vaikinių. Remiantis gautais duomenimis galima daryti išvadą, jog merginos yra altruistiškesnės nei vaikinai.
8. Tiriant jaunuolių gebėjimą įsijausti į kitų problemas, paaiškėjo, jog dauguma tyrimo dalyvių priskirti žemam ir labai žemam empatijos lygiams. Mažiau nei penktadalis tiriamųjų priskirti vidutiniam empatijos lygiui. Aukštu empatijos lygiu pasižymėjo tik keli apklaustieji.
 9. Nustatyta, jog socialiniai demografiniai, edukaciniai kintamieji (lytis, vaikų šeimoje skaičius, klasė) turi įtakos asmenybės empatiškumui.
 10. Lyginant vyresniųjų klasių mokinių asmenybės empatiškumo lygius lyties atžvilgiu, paaiškėjo, jog yra statistiškai reikšmingų skirtumų. Vidutinis empatijos lygis labiau būdingas merginoms nei vaikinams. Labai žemas empatijos lygis būdingesnis vaikinams nei merginoms. Aukštu empatijos lygiu nepasižymėjo nei vienas vaikinai. Remiantis gautais duomenimis galima daryti išvadą, jog merginos yra empatiškesnės nei vaikinai.
 11. Lyginant vyresniųjų klasių mokinių empatiškumo rodiklius skirtingose klasėse paaiškėjo, jog yra statistiškai reikšmingų skirtumų. Vidutiniu empatijos lygiu pasižymi daugiau 10 klasės nei 11 ar 12 klasės moksleivių. O žemas ir labai žemas empatijos lygis labiau būdingas vienuoliktos nei dešimtos ar dvyliktos klasės moksleiviams.
 12. Lyginant empatiškumo lygių pasiskirstymą pagal vaikų šeimoje skaičių, paaiškėjo, jog yra statistiškai reikšmingų skirtumų. Žemas empatijos lygis būdingesnis vienturčiams. Moksleiviams, augantiems dviejų vaikų šeimoje, labiau būdingas vidutinis empatijos lygis. O aukštam empatijos lygiui priskirti tik tie respondentai, kurie gyvena daugiavaikėse šeimose. Siekiant labiau patikrinti vaikų skaičiaus šeimoje įtaką asmenybės empatiškumui, būtų tikslinga suvienodinti tiriamųjų skaičių pagal šį požymį.
 13. Nustatyta, jog tarp empatijos ir altruizmo yra labai silpnas, tačiau statistiškai reikšmingas ryšys ($r = 0,184$; $p < 0,001$). Išryškėjo tendencija, jog kylant empatijos lygiui daugėja realų altruistinį elgesį bei deklaratyvų altruizmą išreiškiančių respondentų skaičius. Pastebėta ir atvirkštinė tendencija: kuo žemesnis empatijos lygis, tuo daugiau respondentų išreiškia paslėptą egoistinį elgesį.
 14. Paaiškėjo, jog empatija labiau koreliuoja su altruizmu atskirties grupei ($r = 0,246$; $p < 0,000$) nei su altruizmu draugui ($r = 0,152$; $p < 0,008$). Tyrimo rezultatai rodo, jog respondentai labiau linkę įsijausti ir padėti atskirties grupės asmenims.

Rekomendacijos

Teorinė altruistinio elgesio ir asmenybės empatiškumo analizė bei šio tyrimo rezultatai leidžia konstatuoti, jog altruizmo, empatijos įsisąmoninimas bei ugdymas turėtų būti vienas iš pagrindinių dalykų, siekiant gilesnio bendravimo, tarpusavio supratimo, užuojautos, nesavanaudiškos pagalbos kitam teikimo. To siekiant būtinas tėvų ir mokytojų bendradarbiavimas.

Kaip rodo tyrimo rezultatai, mokiniai nepasižymi aukštu altruizmo bei empatijos lygiu, priešingai – daugumai respondentų būdingas žemas ir labai žemas empatijos lygis. Todėl siekiant tai keisti mokytojai, auklėtojai:

- turėtų organizuoti ugdymo procesą taip, jog būtų ne tik perteikiamos akademinės žinios, bet ir ugdomi jausmai, gebėjimas įsijausti, išklaudyti, suprasti kitą.
- mokytojai turėtų stiprinti mokinių altruistinius poelgius išoriniu skatinimu, nes ilgainiui pagalba jiems gali tapti vertybe, jau nebe priklausančia nuo išorinio skatinimo.
- žinant, jog stebint, mėgdžiodant išmokstami ne tik motoriniai veiksmai, bet ir idėjos, požiūriai, sprendimai, emocijos, elgesys, mokytojas turi būti pavyzdžiu mokiniams bei stengtis perteikti jiems tinkamo elgesio modelius.

Altruistinis elgesys bei empatija galėtų būti ugdomi per etikos, literatūros, dailės, muzikos pamokas bei papildomo ugdymo metu. Pvz.:

- per etikos pamokas, taikant įvairius mokymo metodus (pokalbius, diskusijas, filmuotos medžiagos demonstravimą ir kt.), analizuoti su mokiniams gyvenimiškas situacijas, patiems jas modeliuoti, aiškintis patirtus jausmus. Tačiau visų pirma, suvokdami empatijos ir altruizmo ugdymo svarbą, etikos mokytojai turėtų į ugdymo planus įtraukti altruizmo bei empatijos sąvokų išsiaiškinimą bei šių reiškinių prasmę.
- per literatūros pamokas, remiantis įvairiais kūriniais, analizuoti personažų išgyvenimus, patiriamus jausmus, elgesį, jo pasekmes ir pan.
- auklėtojai turėtų organizuoti temines klases valandėles, per kurias mokytojas ir moksleiviai diskutuotų, dalintųsi mintimis, būtų ugdomi bendravimo, bendradarbiavimo, klausymosi ir kt. įgūdžiai.
- mokytojai, auklėtojai turėtų organizuoti praktinę veiklą, kuri skatintų mokinių altruistinį elgesį. Pavyzdžiui kartu su mokiniams organizuoti įvairias labdaras, akcijas ir kt.

Kadangi empatijos bei altruistinio elgesio ugdymu turėtų rūpintis ne tik pedagogai, bet ir tėvai, todėl galima būtų organizuoti įvairius seminarus, praktinius užsiėmimus tėvams ir pedagogams, o ypač, priešmokyklinio, ikimokyklinio amžiaus vaikų tėvams. Nes šio amžiaus vaikai ima labiau orientotis ne į materialines, bet į dvasines vertybes bei nuo to, kiek dėmesio bus skiriama jų ugdymui šiame amžiuje, priklausys asmens empatiškumo lygis.

Taigi empatijos ir altruistinio elgesio ugdymas turėtų būti ir tėvų, ir pedagogų dėmesio centre.